

BREUK EN CONTINUÏTEIT IN DOEN EN DENKEN

Het geval War Van Overstraeten, 1910-1945

VINCENT SCHELTIENS *

OP 17 MEI 1941 OPENT DE NATIONAAL-SOCIALISTISCH GEZINDE DUITSCH-VLAAMSCH-ARBEIDSGEMEENSCHAP (DeVlag) EEN TENTOONSTELLING VAN VLAAMSE SCHILDERS IN BERLIJN. “VERBAZINGWEKKEND”, NOEMT HISTORICA VIRGINIE DEVILLEZ DE DEELNAME VAN “WAR VAN OVERSTRAETEN, DE STICHTER VAN DE KOMMUNISTISCHE PARTIJ VAN BELGIË (KPB) EN EERSTE VERKOZEN VAN EXTREEM-LINKS IN DE KAMER IN 1925”. DE VOORMALIGE COMMUNISTENLEIDER EXPOSEERT ER BOVENDIEN INGETOGEN, CHRISTELIJK GEÏNSPIREERD WERK, DAT EEN JAAR LATER DE TERM ANIMISME KRIJGT OPGEKLEefd. ZIJN DEELNAME AAN DEZE TENTOONSTELLING IS IN NOG EEN ANDER OPZICHT “VERBAZINGWEKKEND”: IN 1920 WAS DEZE VLAAMSE SCHILDER SECRETARIS VAN DE *FÉDÉRATION COMMUNISTE DE WALLONIE* GEWEEST EN ZIJN VERKIEZING TOT VOLKSVERTEGENWOORDIGER HAD PLAATSGEVONDEN IN HET ARRONDISSEMENT LUIK ¹. VANDAAG IS VAN OVERSTRAETEN ZO GOED ALS VERGETEN EN DE TERMEN COMMUNISME EN ANIMISME KLINKEN OOK AL NIET MEER MODIEUS. CULTUREEL LIJKT ER INMIDDELS TUSSEN VLAANDEREN EN WALLONIË EEN HEUSE MUUR OPGETROKKEN. WAAR SITUEERT ZICH DAN DE HISTORISCHE RELEVANTIE VAN DEZE OGENSCHIJNLIJK ZONDERLINGE MAN? HOE KAN ZIJN ‘KLEINE GESCHIEDENIS’ BIJDRAGEN TOT DE ‘GROTERE GESCHIEDENIS’?

In het interbellum creëert de oprukkende moderniteit “een nieuwe wereld” ². Na de Grote Oorlog en tijdens de Grote Depressie is “het ouderwetse liberalisme” op sterven na dood. Drie opties strijden om de intellectueel-politieke hegemonie: “een hervormd en gematigd kapitalisme in een ‘onofficiële verbintenis’ met de sociaal-democratie; het marxistisch communisme en het fascisme” ³. Vele jongeren engageren zich artistiek en politiek. War Van Overstraeten is niet de enige van zijn generatie die in dat engagement blijk geeft van een ideologische, levensbeschouwelijke volatiliteit. Maar op welke manier is dit fenomeen voor de historicus begrijpbaar? “*Peut-être la meilleure méthode pour aborder le thème de la compréhension historique est-elle de choisir un exemple et de s’y tenir autant que possible*”, schrijft de Franse socioloog Raymond Aron ⁴. Wie echter het spoor van Van Overstraeten in de bestaande historiografie volgt, doet – alweer – “verbazingwekkende” vaststellingen.

1 VIRGINIE DEVILLEZ, *Kunst aan de orde. Kunst en politiek in België. 1918-1945*, Gent, 2003, p. 230-231; PAUL HAESAERTS, *Retour à l’humain. Sur une nouvelle tendance de l’Art belge. L’animisme*, Brussel, 1942 (Een jaar later in het Nederlands verschenen als: *Het animisme: een nieuwe richting in de Belgische kunst*, Amsterdam, 1943); PAUL VAN MOLLE, *Het Belgisch parlement. 1894-1969*, Ledeberg-Gent, 1969, p. 360; CHANTAL DE SMET, *De Vlaamse afdelingen van de Kommunistische Partij. 1921-1926. Een status quaestionis*, Gent, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, RUG, 1973, p. 29-30.

2 MARC REYNEBEAU, “Mensen zonder eigenschappen”, in RONNY GOBYN (red.), *De massa in verleiding. De jaren ’30 in België*, Brussel, 1994, p. 13-14.

3 ERIC HOBSBAWM, *Een eeuw van uitersten. De twintigste eeuw. 1914-1991*, Utrecht, 1995, p. 132.

4 RAYMOND ARON, *Dimensions de la conscience historique*, Parijs, 1961, p. 72.

Die historiografie valt uiteen in twee soorten. De eerste bestaat uit algemene werken over de communistische beweging in België, waarin War Van Overstraetens rol kritisch wordt belicht. Onder de tweede soort valt het oeuvre van de kunsthistorici met enkele biografische studies en algemene werken, die ofwel een stroming (het animisme) ofwel een generatie (de generatie van 1900) onder de loep nemen. Hier primeert bewondering ⁵.

Toch hebben beide historiografieën één zaak gemeen : ze hanteren de these van het breukmoment, dat het parcours van War Van Overstraeten in twee perioden verdeelt. Enerzijds de periode van de communistische militant, anderzijds die van de animistische schilder. In de historiografie van de ‘eerste periode’ situeert de breuk zich in het begin van de jaren dertig, wanneer Van Overstraeten de Linkse Oppositie van de KPB én de politiek verlaat. Zowel bij de politoloog Marcel Liebman, als de historici José Gotovitch, Rudi Van Doorslaer, Nadya De Beule en Samia Beziou stapte Van Overstraeten dan geruisloos uit de politiek om zich volledig aan de schilderkunst te wijden. De Beule schrijft laconiek maar representatief : “War Van Overstraeten, algemeen secretaris van de Oppositie, gaf er in 1931 de brui aan” ⁶.

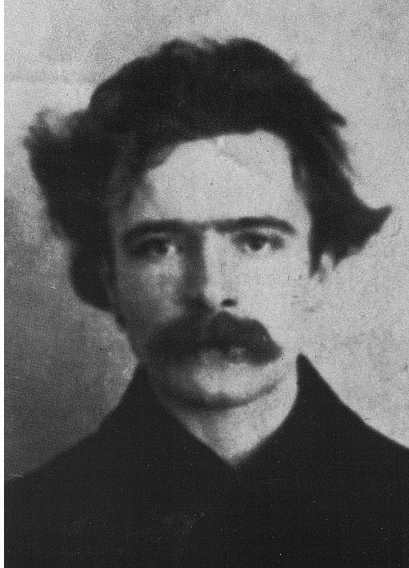
Bij kunsthistorici en kunstcritici zoals Urbain Van de Voorde, Kris Dillemans, Christiane Buysse-Dhondt of Joost De Geest is de ‘politieke periode’ van War Van Overstraeten slechts een prelude op zijn echte, artistieke leven. Van Overstraeten, aldus Dillemans, is “een laatbloeiër” bij wie het “noodzakelijk is even in te gaan op zijn politieke loopbaan” ⁷. Niet elke kunstcriticus vindt dit echter even “noodzakelijk”. Zo krijgt de West-Vlaamse katholieke dichter en criticus Urbain Van de Voorde, Van Overstraetens tijdgenoot die eveneens met het animisme dweept en aanhanger van een Nieuwe Orde was, het zelfs niet gezegd dat Van Overstraeten parlementair is geweest en welke partij hij vertegenwoordigde ⁸. “Na de beëindiging van zijn mandaat als volksvertegenwoordiger

5 Van Overstraeten wordt ook regelmatig vermeld in werken die de culturele collaboratie en de “*foyers de précollaboration*” bestuderen, maar dit catalogeer ik niet als een aparte historiografie omdat zijn naam er zijdelings in voorkomt. Zie onder meer, ook voor de term “*précollaboration*”, JULES GÉRARD-LIBOIS en JOSÉ GOTOVITCH, *L'An 40. La Belgique occupée*, Brussel, 1971, p. 44.

6 NADYA DE BEULE, *Het Belgisch trotskisme. De geschiedenis van een groep oppositionele communisten, 1925-1940*, Gent, 1980, p. 209. Bij Samia Beziou verdwijnt Van Overstraeten zelfs heel zijdelings uit beeld : “*Le groupe de Bruxelles, autour de Hennaut, puisque Van Overstraeten n'est plus là, décida de continuer la parution du journal*” (SAMIA BEZIOU, *L'Internationale Communiste et le mouvement trotskyste en Belgique, 1928-1932*, Brussel, ULB, Faculté de Philosophie et Lettres, 2007, p. 77).

7 KRIS DILLEMANS, *Het Spaanse werk van War Van Overstraeten (1931-1935) en de oorsprong van het 'animisme' in België*, Leuven, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, KU Leuven, 1990, p. II en p. 6.

8 URBAIN VAN DE VOORDE, *War Van Overstraeten*, Antwerpen, 1955, p. 14. Van de Voorde zag het ‘animisme’ als wapen tegen de moderne kunst. In de zomer van 1940 richtte hij, na een bezoek aan de Duitse Kulturdienst, de Brabantse Kunstenaarsgilde op dat een Vlaams cultuurleven wilde bevorderen op basis van “Diets-volkse verbondenheid” (JACQUES LUST, *Beeldende kunsten tijdens de Tweede Wereldoorlog in Vlaanderen. Een onderzoek naar de houding van de beeldende kunstenaars en de kunstrecensenten*, Gent, Hoger Instituut voor Kunstgeschiedenis en Oudheidkunde, RUG, 1985, p. 62).

• War Van Overstraeten als jonge revolutionair in de jaren 1920.
(Foto archief wijlen Juliette Van Overstraeten-Deckers).

[in 1929, HVS] brak hij dan ook volledig en definitief met de politiek en wijdde hij zich voorgoed en uitsluitend aan de kunst”, schrijft Buysse-Dhondt stellig⁹. Elders voegt ze er nog aan toe : “Een daad [de breuk met de politiek, HVS] die hij als definitief beschouwde door zijn officiële inschrijving als *artiste peintre* in 1930”¹⁰. Ter voorbereiding van haar licentiaatsverhandeling van 1977 voerde Dhondt gesprekken met Van Overstraeten. Zijn zelfbeeld steunde dus eveneens op de these van een “volledige en definitieve breuk”. Eerder al vertrouwde hij Joos Florquin toe dat hij zich vanaf 1928 volledig aan de schilderkunst had gewijd¹¹.

Toch zouden historici op hun hoede moeten zijn voor zulk een zelfbeeld en voor de these van de breuk en de plotse ommezwaai. Historicus Eric Defoort haalt in dit verband terecht Gustave Flaubert aan : wie enkel aandacht heeft voor de heldere dag en de donkere nacht, dreigt de schemering niet te begrijpen¹². Bestaat er een daadwerkelijke cesuur tussen beide *perioden* ? Waar bevindt zich de discontinuïteit ? Op welk moment en hoe doet de breuk zich voor ? Of is er een continuïteit ? En waaruit bestaat die dan ? Om die

9 CHRISTIANE BUYSSE-DHONDT, *Retrospectieve tentoonstelling War van Overstraeten*, Brugge, 1979, p. 10.

10 JOOST DE GEEST en CHRIS DHOND, *War Van Overstraeten, 1891-1981. Een meester van het animisme*, Brussel, 2003, p. 105.

11 CHRISTIANE DHOND, *War Van Overstraeten en het animisme*, Gent, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, RUG, 1977; JOOS FLORQUIN, “Ten huize van... War Van Overstraeten”, in *Ten huize van... Band 10*, Brugge, 1974, p. 289.

12 GUSTAVE FLAUBERT, *Haat is een deugd*, Amsterdam, 1979, p. 78 (geciteerd in ERIC DEFOORT, *Het klauwen van de historicus*, Antwerpen, 1996, p. 11).

vragen te kunnen beantwoorden, wil ik de twee ‘periodes’ *samen* bestuderen. Eerst toets ik de hypothese van de breuk aan een chronologisch verloop van War Van Overstraetens engagementen, organisatorische keuzen en publieke activiteit. Daarna wijd ik aandacht aan wat Van Overstraeten las, aan wat hij zei en schreef op verschillende momenten en vanuit verschillende hoedanigheden. Die analyse deel ik enigszins kunstmatig in twee velden in : maatschappij en religie. Aangezien ze niet volledig van elkaar gescheiden kunnen worden, verbind ik ze – naar het voorbeeld van het wiskundige Venn-diagram – met een derde betrokken veld, de natuur. Welke waren bij elk van deze velden de inspiratiebronnen van Van Overstraeten ? Welke concepten hanteerde hij en welke invulling gaf hij eraan ? Hoe evolueert de betekenis van deze concepten ? Mijn aanpak moet tegelijk ook benadrukken dat deze studie geen biografie is of kan zijn. Maar het is wel noodzakelijk Van Overstraetens discours telkens biografisch nauwkeurig in te bedden.

War Van Overstraeten heeft veel geschreven : publieke politieke pamfletten, interne resoluties, krantenartikels en -reportages, een ongepubliceerd autobiografisch document en dagboekfragmenten. Daarnaast zijn er verslagen van mondelinge interventies op meetings, in debatten en in het parlement en is er zijn beeldend werk. Het is zaak hierin een selectie te maken én het statuut van elk van deze bronnen te onderscheiden. In publieke documenten is er altijd een drang naar coherentie die niet altijd overeenstemt met het discours in intieme egodocumenten. Dat is natuurlijk niet zo ongewoon. De Amerikaanse historicus Peter Gay beschrijft mensen als “*buffeted by conflicts, ambivalent in their emotions, intent on reducing tensions by different stratagems, and for the most part dimly, or perhaps not at all, aware why they feel and act as they do*”¹³. Nuanceren en een constante comparatieve aanpak zijn geboden om valkuilen, zoals deze van de homogenisering, te ontlopen. “*L'historien ne collectionne pas les faits, il reconstitue les ensembles*”, schrijft Raymond Aron¹⁴. Maar hij weet meteen ook dat diezelfde historicus in dat geval sterk op zijn hoede moet zijn voor “*le contraste entre l'incohérence de l'histoire vécue et l'ordre de l'histoire racontée*”¹⁵.

I. Van rusteloos zoeker tot stillevens

War (Eduard, Leonard, Honoré) Van Overstraeten wordt op 8 januari 1891 in het Oost-Vlaamse Wetteren geboren. Vader Van Overstraeten runt er een geërfd familiebedrijf dat in 1892 over de kop gaat. Het gezin verhuist dan naar het Limburgse Lommel. De vader is er door het bestuur van Bruggen en Wegen aangesteld als dijkwachter. War zal in de Kempen opgroeien, in het Lommelse gehucht dat de Blauwe Kei genoemd

13 PETER GAY, *Freud for Historians*, Oxford, 1985, p. 75 (geciteerd in JOHN TOSH, *The Pursuit of History: Aims, methods and new directions in the study of modern history*, Londen/New York, 1991, p. 80).

14 RAYMOND ARON, *Dimensions de la conscience historique...*, p. 67.

15 *Idem*, p. 102.

wordt ¹⁶. In Lommel worden zijn tekengaven opgemerkt en aangemoedigd door een onderwijzer, die hem na de schooluren tekenles geeft. In 1902 trekt Van Overstraeten in bij zijn grootmoeder langs vaderszijde, die in Brussel woont. Daar volgt hij middelbaar onderwijs in het Frans. Van zijn twaalfde tot zijn vijftiende volgt hij ook tekenlessen aan de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten. Hij is zeker geen onverdienstelijke leerling ¹⁷.

In 1908, op zestienjarige leeftijd, verlaat hij voorgoed de school en gaat hij opnieuw bij zijn ouders wonen. Hij gaat aan de slag als klerk in de Lommelse zinkafdeling van de Metaalfabrieken Overpelt-Lommel ¹⁸. Na één jaar keert hij naar Brussel terug, waar hij als hulpboekhouder werkt bij de lampenfirma BecAuer. Hij komt er op voor de rechten van de arbeiders en maakt het in de ogen van de directeur te bont ¹⁹. Zijn sociaal engagement krijgt steeds meer een politiek verlengstuk. Hij komt in contact met de Socialistische Jonge Wacht (SJW), de jongerenafdeling van de Belgische Werkliedenpartij (BWP). 's Avonds tekent hij en onderlegt hij zich als autodidact in de schilderkunst. Maar nog vaker vertoeft hij in kringen van sociaal geëngageerde dichters, schrijvers en beeldende kunstenaars. In die periode raakt hij bevriend met de schilders Felix De Boeck en Rik Wouters, ook al delen die War Van Overstraetens politieke engagement niet ²⁰.

War Van Overstraeten wordt omschreven als “onstuimig”, “verbeten”. Hij gaat te keer “als een laaiende vuurberg”. “Een man zonder compromissen”, aldus Felix De Boeck, “zo erg zelfs dat hij het wellicht met iedereen aan de stok moest krijgen” ²¹. Van Overstraeten cultiveert, ook vestimentair (o.m. een brede hoed en lange jas), het imago van de intellectuele bohémien. Naast zijn tekengaven en zijn vechtersmentaliteit vallen bij de autodidact ook zijn schrijverstalent en zijn belesenheid op. Hij ligt mee aan de basis van tijdschriften met namen als *En Marge* en *Don Quichotte*, “waarin anarchisten, socialisten en andere onrustige zoekers contact vonden op basis van sociale bekommernissen” ²².

Wanneer de Eerste Wereldoorlog uitbreekt, is War Van Overstraeten drieëntwintig jaar en net afgezwaaid. Hoewel hij opnieuw wordt opgeroepen, blijven de oorlogsgruwelen hem bespaard. In 1915 werkt hij voor de Franse decorateur Baillard die opdrachten uitvoert in de Muntshouwborg. Daar leert hij Jeanne Quinet kennen, die er regelmatig als

¹⁶ JOOST DE GEEST en CHRIS DHONDT, *War Van Overstraeten...*, p. 100.

¹⁷ In vier opeenvolgende jaren behaalt hij telkens een eerste prijs in één of andere tekendiscipline. KRIS DILLEMANS, *Het Spaanse werk van War Van Overstraeten...*, p. 3.

¹⁸ DENIJS PEETERS, *Vijf schilders van de Generatie 1900*, Mortselsel, 1979, p. 77.

¹⁹ JOOST DE GEEST en CHRIS DHONDT, *War Van Overstraeten...*, p. 10.

²⁰ *Idem*, p. 101.

²¹ Getuigenis van Felix De Boeck, 16 november 1988 (KRIS DILLEMANS, *Het Spaanse werk van War Van Overstraeten...*, p. 5).

²² JOOS FLORQUIN, *Ten huize van...*, p. 287.

zangeres optreedt. Ze trouwen op 13 juni ²³. Datzelfde jaar verhuist hij naar Bosvoorde, waar hij het huis van zijn naar Nederland gevluchte vriend Rik Wouters betreft. Vanaf die periode – veertien jaar vroeger dan het jaar 1929 dat Chris Dhondt vermeldt – is Van Overstraeten officieel kunstschilder. Hij zal het voor de administratie altijd blijven.

War Van Overstraeten sympathiseert met het communisme en vanaf 1917 ook met de Russische Oktoberrevolutie. Hij wordt secretaris van de SJW. Dan al staat hij in contact met internationale communistische verantwoordelijken. Hij ontvangt hun tijdschriften en correspondeert over het bewust afscheuren van de SJW om tot een autonome communistische formatie in België te komen ²⁴. De breuk tussen jongeren en partij laat niet lang op zich wachten. Over heel het land ontstaan verschillende communistische groepjes. Deze versnipperde kernen moeten gecentraliseerd worden, waardoor een reeks fusies volgt met steeds nieuwe, representatiever geachte namen ²⁵. Van Overstraeten is de bundelende factor in Franstalig België. Op 26 mei 1920 wordt onder zijn leiding de *Fédération Communiste de Wallonie* opgericht. In december 1920 fuseren alle autonome en onderling heterogene groepjes tot de *Parti Communiste Belge* (PCB), die aansluit bij de pas gevormde Derde Internationale (Komintern). De leden hebben allen een afkeer van de BWP-politiek en van het parlementarisme. Ze delen met mekaar het enthousiasme voor de Oktoberrevolutie en voor de arbeidersraden (sovjets) als alternatief voor parlement en burgerlijke democratie. Van Overstraeten is nationaal secretaris van deze partij ²⁶. Nog datzelfde jaar reist hij naar Moskou om er als enige Belgische afgevaardigde het Tweede Wereldcongres van de Komintern bij te wonen ²⁷.

Een jaar later legt de Komintern een fusie op van War Van Overstraetens PCB met de groep *L'Exploité* rond Joseph Jacquemotte en is de eengemaakte KPB een feit ²⁸. Van Overstraeten, zelf voormalig redactielid van *L'Exploité*, mist bij die groep kritiek op het parlementaire stelsel. Hij vindt hun breuk met de BWP niet diepgaand genoeg. Voor hem

²³ JOOST DE GEEST en CHRIS DHONDT, *War Van Overstraeten...*, p. 18.

²⁴ Zie brieven van Van Overstraeten uit 1919 aan Jules Humbert-Droz, de Zwitserse communist die verantwoordelijk is voor de uitbouw van de Komintern in West-Europa [*Archives de Jules Humbert-Droz. I. Origines et débuts des partis communistes des pays latins (1919-1923)*, Dordrecht, 1970, p. 10]. Van Overstraeten zal ook een aantal stukken schrijven voor *Le Phare*, het tijdschrift dat Humbert-Droz dan uitgeeft.

²⁵ Voor een gedetailleerd overzicht, zie CHANTAL DE SMET, *De Vlaamse afdelingen van de Kommunistische partij...*, p. 27-30. Zie ook : *Mémento sur la naissance du P.C. de Belgique* (DACOB, archief kaderscholing KPB, 1957-1958, auteur onbekend).

²⁶ NADYA DE BEULE, *Het Belgisch trotkisme...*, p. 43.

²⁷ *Manifestes, thèses et résolutions. Les quatre premiers congrès mondiaux de l'Internationale Communiste, 1919-1923*, Montreal, 1934, p. 81; PIERRE FRANK, *Histoire de l'Internationale Communiste*, Parijs, 1979, p. 69-118.

²⁸ MARCEL LIEBMAN, "De stichting", in MARCEL LIEBMAN, RUDI VAN DOORSLAER en JOSÉ GOTOVITCH (reds.), *Een geschiedenis van het Belgisch kommunisme, 1921-1945*, Gent, 1980, p. 13-22. Het debat tussen de twee groepen in de aanloop naar de fusie en alle stichtingsdocumenten vindt men in "Documents sur la fondation du Parti Communiste de Belgique", in *Cahiers Marxistes*, 1971.

betreft het “reformisten die hun taal vermengd hebben met revolutionair speeksel”²⁹. Van Overstraeten wordt, als nationaal secretaris, één van de belangrijkste leiders van de KPB³⁰. Tussen het derde en vierde congres is hij lid van het Uitvoerend Comité van de Komintern³¹. In 1923 wordt de KPB-leiding beschuldigd van een groot complot tegen de veiligheid van de staat. Van Overstraeten is één van de achttien beklaagden die voor het Hof van Assisen van Brussel verschijnen en vrijgesproken worden. Pittig detail : bij een huiszoeking op 21 maart van dat jaar in Charleroi bij de onderwijzeres Nelly Rainchon, één van de weinige vrouwen die lid is van het centraal comité van de KPB, had de politie ook “*une nombreuse correspondance amoureuse échangée avec Van Overstraeten*” gevonden. Het was niet de laatste keer dat Van Overstraeten, toen nog gehuwd met Jeanne Quinet, er een buitenechtelijke relatie zou op nahouden³². In 1925 wordt hij volksvertegenwoordiger en een jaar later gemeenteraadslid in Brussel³³. Zijn afkeer van het parlementarisme maakt dat hij veelal afwezig is. Als hij tussenkomt, is het om de sociaal-democratie te hekelen en de erkenning van de Sovjet-Unie te eisen. Hij komt op voor de Vlaamse én Waalse zaak³⁴.

Wanneer de machtsstrijd over de opvolging van Lenin in de Sovjet-Unie beslecht wordt in het voordeel van Stalin, is hij één van de voornaamste stemmen in de KPB die het opnemen voor de oppositie³⁵. Zowel in de USSR als in België wordt die oppositie verslagen. Gelabeld met het scheldwoord *trotskistisch*, naar de naam van de aanvoerder

29 NADYA DE BEULE, *Het Belgisch trotskisme...*, p. 46. In 1918 is Van Overstraeten het enige redactielid van *L'Exploité* dat zonder terughoudendheid de bolsjewieken steunt (SAMIA BEZIOU, *L'Internationale Communiste...*, p. 18).

30 JOSÉ GOTOVITCH, *Histoire du Parti communiste de Belgique*, Brussel, 1997, p. 6.

31 Hij neemt ook deel aan het derde en vierde congres, naast nog een aantal andere internationale bestuursvergaderingen. In de communistische beweging hanteren de militanten pseudoniemen. Voor Van Overstraeten vermeldt Gotovitch de pseudoniemen Van Kampin (een verwijzing naar de Kempen ?) en Panier [JOSÉ GOTOVITCH en MIKHAIL NARINSKI, *Komintern : l'histoire et les hommes. Dictionnaire biographique de l'Internationale communiste en France, en Belgique, au Luxembourg, en Suisse à Moscou (1919-1943)*, Parijs, 2001, p. 566].

32 LE PIC [JOSEPH JACQUEMOTTE], *Le grand “complot” communiste. Une machine de guerre de la bourgeoisie*, Brussel, 1923. Voor verslagen van ondervragingen, resultaten van huiszoekingen bij de beschuldigten, administratieve inlichtingenfiches, individuele rapporten van de gerechtelijke politie, zie : AMSAB-ISG S/2000/004 Archief van het Parket van de Procureur des Konings te Brussel (microfilm) 102/1/57111 (846-914).

33 JOSÉ GOTOVITCH en MIKHAIL NARINSKI, *Komintern : l'histoire des hommes...*, p. 567. In 1926 behaalde de KPB zetels in Anderlecht, Brussel, Molenbeek en Sint-Gillis (CHANTAL KESTELOOT, ANN MARES en CLAUDINE MARISSAL, *Gemeenteraadsverkiezingen 1890-1970. Databestand*, Brussel, Gemeentekrediet, 1996, p. 73).

34 “*Nous défendons les droits du peuple flamand et réclamons la constitution d'États libres de Flandre et de Wallonie*”. Zitting van 25 juni 1925. *Compte rendu analytique des discussions des Chambres législatives de Belgique. Chambre des représentants*.

35 Vanuit zijn hoedanigheid als nationaal secretaris pleit hij in de eerste plaats voor een objectief en publiek debat. “*Nous n'avons pas de critique, nous ne savons rien, nous voulons les moyens de nous forger notre propre opinion*” (SAMIA BEZIOU, *L'Internationale communiste...*, p. 43-48).

- War Van Overstraeten (uiterst links) in gezelschap van enkele gelijkgezinden tijdens het Tweede Congres van de Komintern in Moskou, zomer 1920. Van Overstraeten was de enige Belgische afgevaardigde. Op de foto herkennen we nog de Rus Anatoly Lunacharsky (midden), de Italiaan Nicola Bombacci (tweede van rechts) en de Zwitser Jules Humbert-Droz (uiterst rechts).
(Foto Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België / Archief voor Hedendaagse Kunst in België, nr. 36599)

van deze oppositie in de Sovjet-Unie, wordt ze uit alle nationale communistische partijen gesloten³⁶. War Van Overstraeten lanceert de autonome structuur van deze oppositie in België, de Communistische Oppositiegroep van de KPB. Hij wordt opnieuw nationaal secretaris en schrijft de beginselverklaring³⁷. Voor Trotski, die de oppositiegroepen wil bundelen, is hij het aanspreekpunt in België³⁸. In 1929 eindigt zijn parlementair mandaat. Kort daarop verlaat hij de ondertussen onderling verdeelde en verzwakte Linkse Oppositie en zet hij een punt achter het partijpolitieke engagement.

Tussen 1931 en 1935 verblijft War Van Overstraeten vijfmaal langdurig in Spanje³⁹. Zijn artistiek werk komt nu meer op de voorgrond; hij begint ook systematisch dat werk te

36 ROBERT J. ALEXANDER, *International Trotskyism, 1929-1985. A documented analysis of the movement*, London/Durham, 1991, p. 91-105 (hoofdstuk *Belgian Trotskyism Before World War II*).

37 WAR VAN OVERSTRAETEN, "Que veut l'opposition du parti bolchevik russe ? Que veut le Groupe d'Opposition du Parti Communiste Belge ?" [1928], in *Aux origines du mouvement trotskyste en Belgique*, Brussel, 1983, p. 13-47.

38 LEON TROTSKI, brief aan War Van Overstraeten, 30 april 1929, Nederlands Marxistisch Internet Archief, http://www.marxists.org/nederlands/trotski/belgie/1929_contact_b.htm, geraadpleegd op 2 november 2008.

39 KRIS DILLEMANS, *Het Spaanse werk van War Van Overstraeten...*, p. 1.

exposeren⁴⁰. In zijn beeldende kunst bewaart hij afstand van de avant-gardes en het dan toonaangevende expressionisme.

Toch klopt de bewering niet dat hij dan de politiek de rug heeft toegekeerd. In dezelfde periode schrijft hij regelmatig voor het Brusselse, Franstalige weekblad *Le Rouge et le Noir*⁴¹. In het voorjaar van 1933, tijdens één van zijn verblijven in Spanje, schrijft hij voor dat blad een vierdelige reportage over de woelige sociale en politieke toestand onder de Tweede Republiek⁴². Maar ook in de binnenlandse politiek blijft War Van Overstraeten zich roeren. Hij kant zich in februari 1934 tegen het Plan de Man⁴³. Meer nog. Hij is ook een regelmatige deelnemer aan de wekelijkse publieke debatten die *Le Rouge et le Noir* organiseert. Zo kruist hij over het Plan de Man op 7 maart 1934 de degens met de socialistische senator Max Buset. Op 19 december treedt hij zelfs met zijn voormalige partijgenoot Joseph Jacquemotte in debat over het Volksfront in Frankrijk⁴⁴. Met anarchistische publicisten die eveneens aan *Le Rouge et le Noir* meewerken, geeft hij in datzelfde jaar een *Manifeste pour le renouveau du socialisme* uit⁴⁵.

Nadat War Van Overstraeten in 1936 zijn medewerking aan *Le Rouge et le Noir* stopzet, neemt hij in de tweede helft van de jaren dertig deel aan discrete gesprekken in Brusselse salons zoals dat van het echtpaar Didier, de *Groupe de Lundi* of de *Groupe Poulet*⁴⁶. Hij frequenteert de onderling heterogene voorstanders van een “derde weg” die België koste wat kost uit de nakende wereldbrand willen houden en met nazi-Duitsland een *modus vivendi* nastreven⁴⁷. Opnieuw werkt hij mee aan een politiek manifest, *Communauté*, gebaseerd op het uit Frankrijk overgewaaid en christelijk geïnspireerde personalisme⁴⁸. Niet weinig van de mensen uit deze Franstalig Brusselse intellectuele netwerken zullen actief met de bezetter collaboreren. Eén van deze collaborateurs, de voormalige

40 Hij exposeert zowel alleen als in groep, in Brussel, Gent en Antwerpen (JOOST DE GEEST en CHRIS DHONDT, *War Van Overstraeten...*, p. 124).

41 Voor een geschiedenis van dit weekblad, zie JEAN-FRANÇOIS FÜEG, *Le Rouge et le Noir. La tribune non-conformiste des années '30*, Ottignies, 1995.

42 PEDRO PIEDRA [WAR VAN OVERSTRAETEN], “La prophétie de Seisdodos”, in *Le Rouge et le Noir*, 22.2.1933, 1.3.1933, 8.3.1933, 15.3.1933.

43 WAR VAN OVERSTRAETEN, “Et le Plan de Man?”, in *Le Rouge et le Noir*, 21.2.1934.

44 JEAN-FRANÇOIS FÜEG, *Le Rouge et le Noir...*, p. 20-22.

45 ERNESTAN [ERNEST TANREZ], RAOUL PIRON en WAR VAN OVERSTRAETEN, *Renaissance du socialisme*, Brussel, 1934.

46 JULES GÉRARD-LIBOIS en JOSÉ GOTOVITCH, *L'An 40...*, p. 45 en 474; BERNARD DELCORD, “À propos de quelques ‘chapelles’ politico-littéraires en Belgique (1919-1945)”, in *Cahiers-Bijdragen*, 10, 1986, p. 153-205; XAVIER DEHAN, “Jeune Europe, le salon Didier et les éditions de la Toison d’Or (1933-1945)”, in *Cahiers-Bijdragen*, 17, 1995, p. 203-236; MICHEL FINCOEUR, “Le monde de l’édition en Belgique durant la seconde guerre mondiale : l’exemple des éditions de la Toison d’Or”, in *Leurs Occupations. L’impact de la seconde guerre mondiale sur la littérature en Belgique*, Brussel, 1997, p. 21-50.

47 JULES GÉRARD-LIBOIS en JOSÉ GOTOVITCH, *L'An 40...*, p. 25.

48 *Communauté. Thèses, directions, statuts*, Leuven, 1936. De auteurs komen van diverse horizons: anarchisten, socialisten, katholieken... De samenstelling is Franstalig-Belgisch en Frans (JULES GÉRARD-LIBOIS en JOSÉ GOTOVITCH, *L'An 40...*, p. 45).

redactiesecretaris van *Le Rouge et Le Noir* Mil Zankin (pseudoniem van de journalist Gabriël Figeys), zal na de oorlog ook Van Overstraeten met de vinger wijzen. Collega-kunstschilder Constant Permeke zou dit reeds tijdens de bezetting doen ⁴⁹.

Tijdens de bezetting schildert en exposeert War Van Overstraeten ongestoord verder, zelfs in nazi-Duitsland. Na de bevrijding zal het door de Duitse bezetter en de Belgische collaborateurs bewierookte animisme eerst in de verdrukking en dan snel in de quasi vergetelheid geraken. Het verdere leven van Van Overstraeten is binnen het opzet van dit onderzoek niet meer relevant. Op 9 december 1981 overlijdt hij op 89-jarige leeftijd te Brugge.

Een aantal elementen spreken de these van het breukmoment *in de feiten* tegen en wijzen op een complexere situatie. De hypothese van een “volledige en definitieve” breuk met de politiek kan alleszins verlaten worden.

II. Antinomie : maatschappij versus natuur

In de vroege jaren 1910 lanceren War Van Overstraeten en zijn vrienden in het Brusselse verschillende tijdschriften, alle met een efemeer bestaan. Toch genieten deze publicaties een zekere reputatie. De Italiaanse kunstenaar Filippo Marinetti, in 1909 auteur van het *Manifeste du Futurisme*, behoort samen met Rik Wouters en Jakob Smits tot de eerste abonnees van *Don Quichotte* ⁵⁰. Er zijn natuurlijk overeenkomsten met Marinetti. Allen zijn het kunstenaars die de wereld radicaal willen veranderen én die ervan overtuigd zijn dat kunst daar aanzienlijk kan toe bijdragen. Voor Marinetti zijn snelheid en machines vehikels voor deze verandering. Oorlog, geweld en mannelijke viriliteit ook. Het zal hem na de Eerste Wereldoorlog doen kiezen voor Mussolini's fascisme ⁵¹.

Maar hoe staat War Van Overstraeten tegenover dat moderne? In 1919 verleent hij zijn medewerking aan het avant-garde tijdschrift *Au Volant*, dat “van futuristische

⁴⁹ In zijn ongepubliceerde memoires schildert Figeys na de oorlog Van Overstraeten af als iemand die actief collaboreert, maar zelf de dans ontspringt en zijn vrienden laat stikken (SOMA, AB 93 : GABRIEL FIGEYS, *Carnets : mémoires, 1944-1946*, p. 42-45 en p. 131-132). Permeke neemt tijdens de bezetting over onder meer Van Overstraeten het woord collaborateur in de mond en breekt alle contacten af. De kunstenaarsvereniging waar ze allen toe behoren, *Les Compagnons de l'Art*, hoeft voor Permeke niet meer : “*Die compagnons zijn niet langer mijn vrienden – daarom beschouw ik deze groepering als definitief opgeheven, terecht of onterecht*” [Brief van Constant Permeke aan Gustave Van Geluwe, 27.10.1943 (AHKB, dossier Permeke, inv.nr. 383 en 387, geciteerd in VIRGINIE DEVILLEZ, *Kunst aan de orde...*, p. 200). Zie voor dit kunstenaarscollectief : *Les Compagnons de l'art. Exposition d'art belge contemporain*, Brussel, 1938].

⁵⁰ JOOS FLORQUIN, *Ten huize van...*, p. 287.

⁵¹ Filippo Marinetti's *Manifeste du Futurisme* verscheen oorspronkelijk in *Le Figaro* van 20 februari 1909. Voor een analyse van het fascisme als “*offspring*” en “*political variant of modernism*”, zie ROGER GRIFFIN, *Modernism and Fascism : The Sense of a new Beginning under Mussolini and Hitler*, Basingstoke, 2007, p. 7.

inslag” is ⁵². In een bijdrage over het constructivisme vermeldt de politicoloog Michel Huyseune in hetzelfde jaar Van Overstraeten als één van de Belgische aanhangers van deze stroming. Huyseune voegt er meteen aan toe dat de sympathie van de Belgen wellicht meer van politieke dan van artistieke aard is ⁵³. Politieke sympathie zal voor Van Overstraeten zeker meegespeeld hebben : in het Rusland van net vóór en de eerste jaren na de Oktoberrevolutie gaan constructivisme en socialisme hand in hand ⁵⁴. Maar vóór zijn partijpolitieke engagement is Van Overstraeten niet onder de indruk geraakt van Marinetti met zijn machines en snelheid, noch van het abstracte en geometrische constructivisme. Van Overstraeten is immers veel meer onder de indruk van die andere vroege abonnee op *Don Quichotte*, Jakob Smits. Deze Nederlandse, naar België geëmigreerde schilder leeft en werkt teruggetrokken in het Molse gehucht Achterbos. In plaats van lawaai en snelheid, onlosmakelijk verbonden met de stedelijkheid, staat Smits voor de stilte en traagheid van het platteland, de natuur. En meer dan voor abstractie en technologie gaat hij voor realisme en spiritualiteit.

Omstreeks 1912 schrijft War Van Overstraeten een vier pagina's tellend verslag over zijn bezoek aan Jakob Smits ⁵⁵. “Wij bewonderden die grote schilder (...) Een echte mens met afschuw voor al wat niet echt is”. Van Overstraeten roemt Smits als “een geboren vijand van alle systemen en -ismen”, die “buiten alle moderne moderichtingen staat”. Smits is zich ervan bewust “dat hijzelf met zijn kunst een remmende kracht” is ten opzichte van al wat “meewerkt aan de ondergang” ⁵⁶. Ook thematisch zal Smits de kunstenaar Van Overstraeten beïnvloeden: net als Smits zal Van Overstraeten zich toelagen op religieuze composities, portretten en landschappen.

Het maakt wel dat er een spanning ontstaat tussen War Van Overstraetens cultureel referentiekader en zijn alsmaar concretere politieke en ideologische keuzes. Die spanning wordt een dichotomie naarmate hij zich moet uitspreken. Dat wordt onvermijdelijk in een periode waarin artistieke voorkeur een maatschappelijk *statement* is. Door de breuk met de BWP en de fusieprocessen in de aanloop naar de KPB neemt de politieke activiteit de bovenhand. Bij Van Overstraeten lijkt dit tot een volgorde te

52 EVA SCHANDEVYL, *Tussen revolutie en reformisme : linkse intellectuelen in België tijdens het interbellum en de vroege Koude Oorlog. Een onderzoek naar hun engagementen, netwerken en denkbeelden*, Brussel, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, VUB, 2003, p. 127. Initiatiefnemers van *Au Volant* zijn de broers Victor en Pierre Bourgeois, allebei uitgesproken modernisten. De eerste is architect, de tweede dichter. Schandevyl noemt Van Overstraeten een deelnemer aan het tijdschrift. Wat die deelname inhoudt, wordt niet gespecificeerd.

53 MICHEL HUYSEUNE, “Le constructivisme”, in JEAN WEISGEBER, *Les avant-gardes littéraires en Belgique. Au confluent des arts et des langues (1880-1950)*, Brussel, 1991, p. 317.

54 STEPHEN LITTLE, *Kunst begrijpen. Inzicht krijgen in de belangrijkste kunststromingen*, Kerkdriel, 2007, p. 114-115.

55 JOOST DE GEEST en CHRIS DHONDT, *War Van Overstraeten...*, p. 13.

56 *Idem*, p. 14.

leiden, waarbij hij het artistieke afstemt op het politiek-ideologische. Nadat hij in 1920 deelneemt aan het tweede Komintern-congres wordt hij lid van het bestuur van Proletkult⁵⁷. Deze door de jonge Sovjetstaat gesubsidieerde beweging wil kunst door en voor proletariërs, vrij van elke nefast geachte burgerlijke invloed. Het project wordt vrij snel afgeblazen⁵⁸.

Door de stopzetting van Proletkult hoeft de spanning tussen het artistieke en politieke niveau bij War Van Overstraeten alvast niet tot een crisis te leiden. Maar ze is er wel. Dat blijkt uit het discours waarmee hij het kapitalisme denuncieert in de in 1922 verschenen brochure *Défends-toi, jeune travailleur !*⁵⁹. De nationale secretaris van de kersverse KPB schrijft in eenvoudige maar harde taal rechtstreeks voor de “*jeune camarade*”, de jonge fabrieksarbeider⁶⁰. Het platteland gaat teloor door de inplanting van grote fabrieken : “*Elles surgissent parfois dans une campagne encore déserte, la transformant en quelques années en une contrée couverte de hangars et de cheminées crachant, sans cesse, d’énormes paquets de fumée*”. Met het landschap verandert ook het leven van de mensen : “*Dans les villages environnants, beaucoup de paysans ont abandonné le travail des champs et sont allés s’engager à l’usine*”⁶¹. In die fabrieken leven de arbeiders “*en état de guerre*” met de patroons. De jonge arbeider moet “*le défenseur de l’esprit de classe*” worden; het is zijn “*devoir sacré*”⁶². Want het kapitalisme en zijn machines zijn dodelijk : “*Dans le régime capitaliste, l’intensité, la facilité et le développement de la production par le perfectionnement du machinisme conduisent ainsi à la destruction, à la mort des hommes mêmes*”⁶³. De auteur weet dat een groot deel van zijn doelpubliek afkomstig is van dat platteland. Wellicht put hij uit persoonlijke ervaringen : “*Revenons (...) à l’usine à zinc et à plomb, qu’en quelques mois nous avons vu envahir toute une grande plaine*”⁶⁴.

De tekst staat bol van de ‘futuristische’ oorlogsmetaforiek. De oorlog is op twee manieren aanwezig. Eerst in het kapitalisme : “*Dans toute usine de notre temps, il y a un germe de guerre*”. En die oorlog zal onvermijdelijk uitbarsten. In een allusie op

57 JOOS FLORQUIN, *Ten huize van...*, p. 288; EVA SCHANDEVYL, *Tussen revolutie en reformisme...*, p. 144.

58 Lenin zet er persoonlijk de schouders onder. Maar wanneer hij rond 1923 inziet dat het concept van proletarische cultuur zowel onhaalbaar als onwenselijk is, eindigt de beweging. Trotski is van bij haar lancering een openlijk tegenstander van de Proletkult. Hij acht de grote verwezenlijkingen uit het verleden waardevol voor de hele mensheid. Proletarische cultuur heeft volgens hem ook geen zin, vermits in het communisme de klassen, en dus ook de proletarische, afgeschaft worden en er dus geen nood zal zijn aan een specifieke proletarische cultuur. Voor een situering van dit debat zie het voorwoord van Maurice Nadeau in LÉON TROTSKY, *Littérature et révolution*, Parijs, 1964. Het is niet duidelijk of de latere steun van Van Overstraeten aan Trotski ook te maken heeft met diens visie over kunst en cultuur.

59 WAR VAN OVERSTRAETEN, *Défends-toi, jeune travailleur !*, Brussel, 1922. Als facsimile in 1985 in Brussel heruitgegeven.

60 *Idem*, p. 3.

61 *Idem*, p. 10-11.

62 *Idem*, p. 15.

63 *Idem*, p. 19.

64 *Idem*, p. 16.

Het geval War Van Overstraeten

- Samen met zeventien andere communistische kaderleden werd War Van Overstraeten in 1923 aangehouden, op beschuldiging van een complot tegen de staat. In het Assisenhof werd Van Overstraeten verdedigd door de socialist Paul Henri Spaak, de communisten Piet Vermeylen en Charles Plisnier en de Vlaams-nationalist Hendrik Borginon. Allen werden vrijgesproken.
(Foto archief wijlen Juliette Van Overstraeten-Deckers)

de Franse socialistische voorman Jean Jaurès schrijft hij : “*La guerre suit la concurrence, les rivalités commerciales, comme le coup de foudre suit l’éclair*”⁶⁵. War Van Overstraeten roept de jonge arbeiders op die oorlog te beantwoorden met een klassenoorlog : “*Que notre cri d’appel fasse de toi un soldat de ta propre cause !*”⁶⁶. Met Marinetti deelt hij ook de mannelijke viriliteit. De “*jeune camarade*” is een jongen die man wordt, in de eerste plaats door soldaat van zijn eigen klasse te worden en (klassen)oorlog te voeren.

Maar anderzijds steunt het vertoog op nostalgie naar het platteland. Achter de kritiek op het kapitalisme schuilt een diepere aanklacht op het moderne, op de vooruitgangsidee. War Van Overstraetens kritiek op het kapitalisme raakt hier die van utopisch socialistische

⁶⁵ *Idem*, p. 19. Jaurès’ uitspraak klinkt : “*Le capitalisme porte en lui la guerre, comme la nuée porte l’orage*”. Wellicht omwille van de populariteit van Jaurès’ vergelijking, past Van Overstraeten in het brochure-tje verschillende malen deze intertekstuele variatie toe.

⁶⁶ *Idem*, p. 3.

stromingen, op hun beurt beïnvloed door het humanisme en het sociaal-christelijke, het spirituele en het anarchistische. Al deze tendensen hebben op het einde van de 19de eeuw binnen de georganiseerde arbeidersbeweging de duimen moeten leggen voor de vermeende superioriteit van het *wetenschappelijke socialisme* zoals uitgewerkt door Karl Marx en Friedrich Engels⁶⁷. Maar de oprukkende stad en haar ontwrichtende gevolgen voor de gemeenschap, zullen binnen de socialistische beweging “een terug-naar-de-natuur-tendens” doen ontstaan, die in het interbellum ideologisch vorm zal krijgen in een meer ethisch en cultureel socialisme⁶⁸. Van Overstraeten lijkt er verre van ongevoelig voor.

Wanneer hij drie jaar later een zeldzame keer als kunstenaar spreekt, doorbreekt hij de gehiërarchiseerde tegenstelling. In gesprekken met de Waalse auteur Jean Tousseul (pseudoniem van Olivier Degée) in 1925 én in zijn zeldzame werk van die periode, blijkt dat de invloed van Jakob Smits doorslaggevend is geweest⁶⁹. War Van Overstraeten, dan leider en intussen ook parlamentslid van de KPB, zegt : “*Les ‘modernistes’ exaltateurs du mécanisme (constructivisme, plastique pure, etc.) n’expriment que l’incapacité du monde bourgeois à dominer les puissances techniques qu’il a créées. Adversaires légers et inconscients du ‘sentimentalisme’, ils ne sont, en vérité, que la proie d’un impérialisme fatal, vide de toute humanité*”⁷⁰. Tousseul beschrijft ook de doeken die hij bij Van Overstraeten ziet : enkel stillevens en portretten, in een stijl die hij karakteriseert als sober en warm, gereserveerd en dromerig. De vrouwenportretten vallen hem op als preuts en vroom⁷¹. Tousseul besluit : “*Nous n’avons sans doute jamais contemplé un art aussi religieux*”⁷². Wat Van Overstraeten in 1925 schildert, ligt thematisch en stilistisch in dezelfde lijn van wat hij later als ‘animist’ zal produceren. Kris Dillemans is het daar niet mee eens. Zijn betoog steunt immers op de stelling dat Spanje zowel de mens als de kunstenaar compleet verandert. “Tousseul is wellicht de eerste”, zo schrijft hij in dat verband, “die (...) Van Overstraetens kunst in het teken stelde van religie en mystiek, hoewel deze bezieling pas later in zijn werk tot uiting zou komen”⁷³. Vreemd dat Tousseul in het verbale en picturale discours van Van Overstraeten iets ziet dat pas later zichtbaar zal zijn.

67 “*Certes, le socialisme antérieur critiquait le mode de production capitaliste existant et ses conséquences, mais il ne pouvait pas l’expliquer, ni par conséquent en venir à bout; il ne pouvait que le rejeter purement et simplement comme mauvais*” (FRIEDRICH ENGELS, *Socialisme utopique et socialisme scientifique* [1892], Moskou, 1970, p. 50). Ook bij Van Overstraeten gaat het grotendeels om de pure en eenvoudige verwerping.

68 MARC REYNEBEAU, “Mensen zonder eigenschappen...”, p. 22.

69 JEAN TOUSSEUL [OLIVIER DEGÉE], *Peintres et Sculpteurs nouveaux de Belgique*, Brussel, 1925.

70 *Idem*. De tekst beslaat anderhalve pagina. De pagina’s zijn niet genummerd.

71 *Idem*. Na de tekst volgen twee zwart/wit-reproducties. Het eerste beeldt een vrouw af, gekleed in een lang gewaad met korte mouwen, zittend, de benen gekruist en de handen over de knieën, kuis. Het tweede, een stilleven, beeldt een mandoline en een boek af, op een tafel met tafelkleed. Ik verwijs verder slechts terloops naar Van Overstraetens beeld van en houding tegenover vrouwen. Zie in het bijzonder voetnoten 106, 116, 162.

72 *Idem*.

73 KRIS DILLEMANS, *Het Spaanse werk van War Van Overstraeten...*, p. 82.

Begin jaren dertig blik War Van Overstraeten, tijdens zijn eerste verblijf in Spanje, in een nooit gepubliceerd en zeer onafgewerkt egodocument, terug op zijn communistisch engagement ⁷⁴. Hij maakt expliciet gewag van de tegenstrijdigheid waarmee hij worstelt en waarvan de hiërarchie volop in beweging is. Hij voelt een “*étrange opposition entre l’écroulement de nos concepts mécanistes et ce nouvel élan de notre foi*”. De knoop lijkt bijna doorgehakt. Hij zegt wakker te worden uit “*une longue suggestion*”: “*Nous nous croyions les ennemis du monde actuel, nous étions pleins de lui et vides de nous-mêmes (...) Nos anciennes idées, pour la plupart provenaient de ce monde*” ⁷⁵. Het fundament van zijn maatschappijvisie is fout, van buitenaf opgeroepen (*suggestion*) en “*leur fausseté est due à la négation de l’esprit et du subconscient humains*”. Maar het geloof blijft: “*Notre foi dans l’homme, dans l’intégralité de la nature*” ⁷⁶. Het herinnert Van Overstraeten aan het werk van de 16de eeuwse Franse dichter Pierre de Ronsard, die met zijn *poésie légère* liefde en natuur centraal stelt. Veelbetekenend voegt hij er aan toe: “*Cette fois, je n’éprouvais aucune gêne réelle de la présence du nom chantant de Ronsard*” ⁷⁷.

Wanneer War Van Overstraeten dit in januari 1933 schrijft, is hij al bijna vier jaar niet meer *partijpolitiek* actief. In tegenstelling tot wat zijn biografen voorhouden, betekent dit geenszins een breukmoment met de politiek, zelfs niet met het socialisme als maatschappijproject. Het betekent wel dat de invulling van het concept socialisme verandert. Hij tracht de antagonistische componenten ‘maatschappij’ en ‘natuur’ dichter tot elkaar te brengen, zo mogelijk te verenigen. Individu en ‘integraliteit’ van de natuur worden sleutelconcepten in zijn socialistisch project. De staat (de voorbeeldfunctie van de Sovjet-Unie) en de partij (zowel de reformistische als de communistische variant) verdwijnen. Dit leidt ertoe dat hij opnieuw met belangstelling het anarchisme volgt als mogelijke strategie. In Spanje, waar het anarcho-syndicalisme met de *Confederación Nacional del Trabajo* (CNT) sterk staat; in België waar hij – via *Le Rouge et le Noir* – in contact komt met anarchistische publicisten. Niet weinig van deze figuren uit het Franstalige, Brussels links intellectueel milieu kent hij nog van zijn pre-communistische bohémienperiode ⁷⁸.

⁷⁴ War Van Overstraeten, ongepubliceerd manuscript, integraal opgenomen als bijlage IV in KRIS DILLEMANS, *Het Spaanse werk van War Van Overstraeten...* Het document telt origineel 145 pagina’s en is zowel inhoudelijk als qua compositie onafgewerkt. Het is in het Frans geschreven, net als zijn dagboek-notities.

⁷⁵ Manuscript, p. 2-3.

⁷⁶ *Idem*, p. 3.

⁷⁷ *Idem*, p. 5. In de 19de eeuw halen de romantici deze dichter uit de vergetelheid. Ook Charles Maurras is een bewonderaar Voor een situering van de lyrische poëzie van Ronsard, zie ANDRÉ GENDRE, *L’esthétique de Ronsard*, Parijs, 1997.

⁷⁸ Füeg rekent deze mensen tot de “*fraction individualiste, anarchiste ou anarchisante*” van het weekblad (JEAN-FRANÇOIS FÜEG, *Le Rouge et le Noir...*, p. 45).

- Nadat op 11 januari 1933 de anarchisten in het Zuid-Spaanse dorp Casas Viejas in de provincie Cádiz de macht hadden proberen te grijpen, sloeg de regering hard terug. Enkele tientallen burgers werden door de *Guardia Civil* gedood.
(Foto internet mundurat.net)

Theoretische legitimering voor deze anarcho-syndicalistische voorkeur vindt War Van Overstraeten bij twee Franse auteurs : de filosoof en theoreticus van het revolutionaire syndicalisme Georges Sorel en Charles Péguy, een katholiek die socialist wordt ⁷⁹. Deze laatste keert zich rond de eeuwwisseling ontgoocheld van de socialistische partij af, maar niet van het socialisme op zich : “*Ses déceptions, toutefois, ne le rejettent pas, à cette date, dans une sécession totale. Il peut encore se reconnaître dans une certaine extrême-gauche, favorable au syndicalisme d'action directe*”. De parallel met Van Overstraeten is opmerkelijk : “*Il développe (...) la composante anarchiste et libertaire qui était incluse dans son socialisme dès le moment de sa 'conversion'*” ⁸⁰.

⁷⁹ Onder bijlage V publiceert Dillemans een “inventaris van de boeken van War Van Overstraeten uit de periode vóór 1936 die zich thans nog in zijn persoonlijke bibliotheek bevinden (...) Het grootste deel van die werken bevatten aantekeningen van de schilder”. Dillemans baseert zich op die aantekeningen om te stellen dat Van Overstraeten die boeken ook daadwerkelijk vóór 1936 las (KRIS DILLEMANS, *Het Spaanse werk van War Van Overstraeten...*, bijlage V).

⁸⁰ GÉRALDI LEROY, *Péguy entre l'ordre et la révolution*, Parijs, 1981, p. 260.

War Van Overstraeten wordt sterk aangegrepen door de gebeurtenissen in het dorpje Casas Viejas, waar de Republikeinse regering in januari 1933 een anarchistische boerenopstand neerslaat⁸¹. Hij baseert zich op het relaas van de auteur Ramón J. Sender, die dan met de CNT sympathiseert en regelmatig in anarchistische tijdschriften publiceert⁸². In Georges Sorels werk onderstreept hij deze passage : “*Le syndicalisme révolutionnaire réalise à l’heure actuelle, ce qu’il y a de vraiment vrai dans le marxisme (...) à savoir que la lutte de classe est l’alpha et l’oméga du socialisme (...) une guerre sociale poursuivie par le prolétariat contre l’ensemble des chefs d’industrie (...) que le syndicat est l’instrument de la guerre sociale*”⁸³.

Een jaar later noteert de linkse advocaat Piet Vermeylen dat hij op 8 januari 1934 bij Marthe Huysmans deelneemt aan een vergadering “*pour jeter les fondements d’un groupe d’intellectuels de gauche susceptible de combattre à la fois le réformisme décevant et le totalitarisme moscovite*”⁸⁴. War Van Overstraeten is er, Paul-Henri Spaak ook. Deze laatste is op dat moment uitgever van *Action Socialiste*, het blad van de linkerzijde van de BWP. Hij kent Van Overstraeten al sinds diens Brusselse SJW-periode en rekent hem tot zijn vrienden⁸⁵. Spaak heeft Van Overstraeten laten weten dat hij een “*socialisme nouveau*” wil. Van Overstraeten acht hiervoor de tijd rijp. Hij antwoordt Spaak op 7 augustus 1933 vanuit Avila dat fascisme en nationaal-socialisme “*ont porté un coup fatal et mortel au déterminisme absurde et démocratiquement bourgeois qui pesait et qui continue à peser sur le socialisme européen. Et ils n’auront pas peu aidé à dégager ce socialisme vivant qui doit être le nôtre*”⁸⁶. Spaak denkt er zelfs even aan een nieuwe partij op te richten en dreigt uit de BWP gezet te worden⁸⁷.

Volgens historicus Michel Dumoulin zal Paul-Henri Spaak echter inbinden en de voorzittersambities van Hendrik de Man steunen om zijn positie in de BWP te

81 Casas Viejas (vandaag Benalup) is een klein dorpje in de Andalouisische provincie Cádiz. Onder aanvoering van Seisdedos (Francisco Cruz Gutiérrez) zetten in de CNT georganiseerde boeren op 11 januari de burgemeester af en roepen de revolutie uit. Ordetroepen vallen het dorp binnen, doden negentien betrokkenen en verbranden hun huizen. De repressie is zo ongemeen hard dat er een parlementaire onderzoekscommissie komt, premier Manuel Azaña aftreedt en er vervroegde verkiezingen worden uitgeschreven.

82 Ramón J. Senders *Las evidencias de Casas Viejas* verscheen in *La Libertad* van 23 februari 1933. Zie ook PATRICK COLLARD, *Honderd jaar literatuur in Spanje*, Brussel, 1985, p. 83.

83 KRIS DILLEMANS, *Het Spaanse werk van War Van Overstraeten...*, p. 13; GEORGES SOREL, *Matériaux d’une théorie du prolétariat* [1918], Genève/Parijs, 1981, p. 48.

84 PIERRE VERMEYLEN, *Mémoires sans parenthèse*, Brussel, 1985, p. 49. Deze passage is niet opgenomen in de oorspronkelijke Nederlandse versie (PIET VERMEYLEN, *Een gulzig leven*, Leuven, 1984). Vermeylen treedt tot de KPB toe nadat hij sterk onder de indruk raakt van Van Overstraeten : “De man die met een hartstochtelijke welsprekendheid de massa kon aanvuren (...) Hij bezorgde me veel lectuur (...) Hij was niet alleen een spreker maar ook een uitgelezen wijsgeer” (*Idem*, p. 17). Vermeylen verlaat in 1930 de KPB.

85 In zijn werkkamer hangt een doek van Van Overstraeten (MICHEL DUMOULIN, *Spaak*, Brussel, 1999, p. 133).

86 Fonds Paul-Henri Spaak, 581/8013 (geciteerd in MICHEL DUMOULIN, *Spaak...*, p. 48).

87 *Idem*, p. 53.

verstevigen. War Van Overstraeten volgt zijn vriend helemaal niet in diens keuze voor de sociaal-democratie en in diens *verstandshuwelijk* met de Man. Aan de vriendschap komt een einde. Van Overstraeten is radicaal tegen het Plan de Man gekant dat op kerstmis 1933 door de BWP gelanceerd wordt. Van Overstraeten verfoeit de Mans socialisme, omdat het niet wil breken met de parlementaire democratie: “À l’hypercapitalisme, comme vous dites, vous opposez l’hypperreformisme (...) [qui] consiste à vouloir sauvegarder la démocratie bourgeoise”⁸⁸.

War Van Overstraeten gaat, samen met Ernestan (Ernest Tanrez) en Raoul Piron – beiden net als hij medewerkers van *Le Rouge et le Noir* –, in de tegenaanval met het manifest met de ondubbelzinnige titel *Renaissance du Socialisme*. Het document wordt uitgegeven in eigen beheer vermits “le présent manifeste n’est l’émanation d’aucun groupement constitué”⁸⁹. In het zog van Charles Péguy wordt het een pleidooi voor “un socialisme fortement teinté d’un exigeant moralisme”⁹⁰. De drie auteurs willen afrekenen met de “falsifications actuelles du socialisme”: “Le réformisme, tout comme le communisme productiviste, est né d’un détournement frauduleux d’un sublime et immense effort révolutionnaire”⁹¹. Dankzij hun “idolâtrie du progrès technique” scharen deze bewegingen zich achter “la religion capitaliste”⁹². Van Overstraeten en zijn kompanen verwerpen noch het socialisme als einddoel, noch de revolutie als strategie. Integendeel, metaforisch geformuleerd zijn zij de kinderen die moeten gered worden terwijl het vuile badwater (reformisme, Moskou-communisme) weggegooid moet worden. “Seule une révolution, librement accomplie par l’homme, conditionnerait la soumission de la technique aux besoins du corps et de l’esprit”⁹³. Enige inspiratiebron die vermeld wordt, is – enkel bij de voornaam – de achttiende eeuwse Zwitsers-Franse filosoof Jean-Jacques Rousseau. De auteurs willen zich naar diens voorbeeld keren “contre la domination de la machine sur l’homme, contre le monde des automates”⁹⁴.

Het vrijelijk kiezend individu en de directe actie verwerven een prominente plaats: “La qualité de socialiste dépendant d’un état de conscience et d’une volonté active, tout homme est susceptible de rallier le socialisme dès l’instant qu’il adhère à ses principes et ses méthodes”⁹⁵. In continuïteit met het antiparlementarisme moet de maatschappelijke organisatie steunen op bedrijfs- en gemeenteraden. Hiermee sluit War Van Overstraeten

88 WAR VAN OVERSTRAETEN, “Et le Plan de Man?”, in *Le Rouge et le Noir*, 21.2.1934.

89 ERNESTAN, RAOUL PIRON en WAR VAN OVERSTRAETEN, *Renaissance du socialisme...*, p. 3. Dit opmerkelijk document wordt in geen van beide historiografieën over Van Overstraeten vermeld.

90 GÉRALDI LEROY, *Péguy...*, p. 259.

91 ERNESTAN, RAOUL PIRON en WAR VAN OVERSTRAETEN, *Renaissance du socialisme...*, p. 7.

92 *Idem*, p. 9.

93 *Idem*, p. 8.

94 *Idem*, p. 11.

95 *Idem*, p. 22.

terug aan bij een aanpak die hem ten tijde van de communistische fusie door de groep Jacquemotte het verwijt van *gauchisme* opleverde ⁹⁶.

War Van Overstraeten roeit hiermee tegen de stroom van de linkerzijde in. Nadat eind januari 1933 in Duitsland Hitler aan de macht gekomen is, wordt het antifascisme het nieuwe paradigma van links. De Komintern verandert het geweer van schouder en zoekt de antifascistische eenheid via de vorming van ‘volksfronten’ met burgerlijk liberale krachten en met een sociaal-democratie die zij tot voor kort als “sociaal-fascistisch” bestempelde ⁹⁷. Aanvaarding van de burgerlijke parlementaire democratie én van de burgerlijke staat is één van de hoekstenen van deze politiek. Het is een politiek die de communistische partijen geen windeieren zal leggen : tal van linkse intellectuelen voelen zich aangesproken en beginnen als *fellow-travellers* of *compagnons de route* mee te draaien in antifascistische eenheidsstructuren die door de communistische partijen aangestuurd worden ⁹⁸.

Maar een ander deel van de linkerzijde verwerpt dit antifascistisch paradigma en stelt er het pacifisme tegenover. War Van Overstraeten verwerpt nog steeds het kapitalisme, maar is communisme en fascisme als twee modernistische varianten van het totalitarisme gaan beschouwen. Dat laatste begrip wordt precies begin jaren dertig geduid en verworpen door een ideeënstroming die snel aan invloed wint, het personalisme ⁹⁹. Tussen het liberale individualisme (kapitalisme) enerzijds en de collectivisering (communisme) anderzijds, ijveren de aanhangers van een derde weg voor “*un engagement politique humaniste chrétien, personnaliste et communautaire*” ¹⁰⁰. De motor van deze stroming is het tijdschrift *Esprit* dat in 1932 door de Franse filosoof Emmanuel Mounier wordt opgericht. Tegenover het geïsoleerde individu stelt Mounier de persoon die in relatie staat tot de gemeenschap. Die gemeenschapsidee is de hoeksteen van deze denkstroming.

War Van Overstraeten maakt mee deel uit van de kern die in 1936 het manifest *Communauté* uitbrengt. Hij trekt hiermee de lijn van het materiële naar het spirituele helemaal door : “*Le personnalisme donne (...) la primauté à la satisfaction des besoins*

⁹⁶ NADYA DE BEULE, *Het Belgisch trotskisme...*, p. 43.

⁹⁷ Officieel neemt de Komintern haar bocht op haar zevende congres in de zomer van 1935 met het rapport van de Bulgaar Georgi Dimitrov. In de praktijk was de nieuwe aanpak al een tijdje in voege (PIERRE FRANK, *Histoire de l'Internationale Communiste...*, p. 713-724).

⁹⁸ Eén van de voornaamste structuren is de Amsterdam-Pleyel beweging onder impuls van de Franse auteur Henri Barbusse. In België is dat het *Comité de vigilance des intellectuels antifascistes* (CVIA) (EVA SCHANDEVYLL, *Tussen revolutie en reformisme...*, p. 305-316).

⁹⁹ JACQUES MARITAIN, “Totalitarismes fascistes et totalitarisme communiste” [1936], in ENZO TRAVERSO (red.), *Le Totalitarisme. Le XXe siècle en débat*, Parijs, 2001, p. 234-243.

¹⁰⁰ JACQUES MARITAIN, “Totalitarismes...”, p. 234.

- Nergens anders in Europa dan op de Spaanse *meseta* (hoogvlakte) vindt men zulke weidse en desolate landschappen. Sommige worden zelfs *semidesierto* (half-woestijn) genoemd. Het landschap van Midden-Spanje leidde War Van Overstraeten in de richting van de mystiek. (Foto internet thebigwalk.co.uk)

*humains et, parmi ceux-ci, la primauté aux besoins spirituels sur les besoins matériels et économiques*¹⁰¹. Vertrekpunt is nog steeds de kritiek op de burgerlijke parlementaire democratie : “*Il y a un certain scepticisme à l’égard des moyens politiques habituels*”¹⁰². Revolutie en “*renaissance*” zijn nog nodig, maar krijgen een andere, spirituele betekenis. Tevens valt de term ‘Nieuwe Orde’, een concept voor radicale maatschappijverandering dat zowel door radicaal links (hoofdzakelijk tot in de jaren twintig) als radicaal rechts (vanaf omstreeks de jaren 1930) werd gebruikt : “*L’ordre nouveau est solidaire d’une vaste renaissance spirituelle : ce n’est que par un complet renversement des valeurs, par la création d’un nouveau style de vie que pourra être efficacement combattu le matérialisme bourgeois du monde capitaliste*”¹⁰³. Partijen of massabeweging kunnen dit niet bewerkstelligen.

¹⁰¹ *Communauté*, p. 4.

¹⁰² *Idem*, p. 3.

¹⁰³ *Idem*, p. 3-4. De term ‘Nieuwe Orde’ werd voor het eerst door Napoleon Bonaparte gebruikt, in de 19de eeuw o.m. door de aanhangers van het Saint-Simonisme. In 1919 werd het begrip geactualiseerd door de Italiaanse marxist Antonio Gramsci (zie het door hem geleide tijdschrift *L’Ordine Nuovo* dat van 1919 tot 1925 verscheen).

- In Consuegra, zeventig kilometer bezuiden Toledo, staan midden in dat landschap de gereconstrueerde windmolens waartegen Cervantes' Don Quichot liet vechten in zijn gelijknamige meesterwerk, symbolen bij uitstek in de constructie van de Spaansheid. Reeds lang voor zijn reizen naar Spanje leek War Van Overstraeten bijzonder door de figuur van Don Quichot aangesproken.
(Foto internet windmillworld.com)

*“Communauté n'est pas un parti, ni davantage une ligue ou un mouvement de masses ; elle est une organisation minoritaire s'adressant à une élite”*¹⁰⁴.

Deze elitaire visie van een verlichte voorhoede staat niet zo ver van het leninistische model van de voorhoedepartij, waarvan de leden zich ook als een verlichte minderheid beschouwen die van buitenaf op de arbeidersklasse moet inwerken¹⁰⁵. Leden van *Communauté* kunnen overal actief zijn, als ze maar het programma van de groep verdedigen en haar “*style de vie*” uitstralen en tegelijk aan zichzelf werken : “*des hommes décidés à se transformer eux-mêmes*”¹⁰⁶.

In de winter van 1935-1936 – de periode dat *Communauté* vaste vorm krijgt – organiseert de Brusselse publicist Robert Poulet bij hem thuis discrete gesprekken, waarbij een dertigtal Franstalige intellectuelen betrokken zijn¹⁰⁷. War Van Overstraeten is erbij en blijkbaar als “*principal protagoniste avec Robert Poulet*”¹⁰⁸. Diezelfde Poulet zal later Van Overstraetens deelname niet zonder ironie als volgt beschrijven: “*Aux réunions du*

¹⁰⁴ *Idem*, p. 3.

¹⁰⁵ Zie voor de historische debatten hierover binnen de marxistische beweging : DANIEL BENSARD, *Stratégie et Parti*, Montreuil, 1987.

¹⁰⁶ Het duidt weinig twijfel dat met “*hommes*” mensen, maar vooral mannen bedoeld wordt. Hier wordt, net zoals elders in zijn werk, nergens naar de positie van de vrouw, of een actieve rol van de vrouw, gerefereerd.

¹⁰⁷ BERNARD DELCORD, “À propos de quelques ‘chapelles’ politico-littéraires...”, p. 172. Poulet zal na de oorlog tot de dood veroordeeld worden wegens collaboratie, gratie krijgen en in Frankrijk actief blijven als radicaal rechts publicist.

¹⁰⁸ “War Van Overstraeten rédigea ensuite un projet d'organisation politique, dont il exposa les statuts rigoureux”, schrijft Delcord (*Idem*, p. 172-173).

groupe, il prit d'abord une position révolutionnaire, qui évolua peu à peu de l'extrême-gauche à l'extrême-droite. Il était très impressionné par le maurrassisme, qu'il ignorait (...) Lorsque l'aventure s'interrompit, il était devenu plus ou moins fasciste, sans s'en rendre compte, et il retourna à sa peinture"¹⁰⁹. Fascist zonder zich er rekenschap van te geven? Een andere toekomstige collaborateur en deelnemer aan deze gesprekken, Mil Zankin (Gabriël Figeys), is formeel: "*Il y a longtemps, W.V.O. me permettait de comprendre Maurras et l'Espagne. Il m'aidait à briser cette sorte de carapace d'idées qui me gardait à l'abri des aventures dangereuses de la pensée comme le sarcophage protège la momie. Il m'a aidé à dépasser le socialisme tel que me l'avaient enseigné les maîtres consacrés*"¹¹⁰.

In juli 1936 trachten de Spaanse anarcho-syndicalisten een poging tot zoveelste *pronunciamiento* van het leger te counteren met een sociale revolutie. In Catalonië en delen van Aragón en de Levant lijkt dat in eerste instantie te lukken. De anarchistische milities ijveren niet voor het herstel van de burgerlijk-liberale republiek, maar kondigen de revolutie af, collectiviseren ondernemingen en land, laten raden verkiezen. Het wordt het begin van een drie jaar durende burgeroorlog. Maar ver vóór de militaire nederlaag in april 1939 lijden de revolutionairen een andere nederlaag: vanaf mei 1937 herstellen republikeinen en Moskou-gezinde communisten hardhandig de orde, elimineren binnen het eigen kamp dissidente elementen en brengen de anarchistische leiding tot grote toegevingen. Die leiding verloochent op de koop toe de eigen principes door ministerposten op te nemen in de burgerlijk-democratische regering¹¹¹.

Tussen juli 1936 en mei 1937 – de periode van het revolutionaire elan – is er nergens een signaal van War Van Overstraeten in solidariteit met de Spaanse anarchisten. Terwijl de hele internationale linkerrand naar Spanje kijkt en – los van de onderlinge meningsverschillen – de antifranquistische strijd als een *signe d'identité* beschouwt, houdt Van Overstraeten zich afzijdig en claimt hij geenszins deze poging tot *renaissance du socialisme* via revolutionair syndicalisme. Piet Vermeylen schrijft: "*War Van Overstraeten, reconverti au catholicisme, s'orienta vers le franquisme*"¹¹². Uit zijn dagboek blijkt dat hij echter niet kan en niet wil kiezen: "*Ils me disent : choisis. Je réponds : je ne choisis pas.*

¹⁰⁹ Brief van Robert Poulet aan Bernard Delcord, 3.6.1986 (*Idem*, p. 173).

¹¹⁰ SOMA, AB 93 : GABRIEL FIGEYS, *Carnets...*, p. 44.

¹¹¹ Over het verloop van de Spaanse Burgeroorlog, de collectiviseringspolitiek en de bestuurlijke organisatie in de eerste maanden van de burgeroorlog in Catalonië en Aragón, evenals de confrontatie binnen het antifranquistische kamp, verwijs ik naar een recent vertaald overzichtswerk (ANTONY BEEVOR, *De strijd om Spanje. De Spaanse Burgeroorlog, 1936-1939*, Amsterdam, 2006) en naar een kritische beschouwing van de Spaanse en internationale historiografie (ENRIQUE MORADIÉLLO, 1936. *Los mitos de la Guerra Civil*, Barcelona, 2004).

¹¹² PIERRE VERMEYLEN, *Mémoires...*, p. 49. Ook deze passage komt niet voor in de Nederlandse uitgave.

Car de tous ces noms que l'on me propose, Franco, Caballero, Burgos et Barcelone, aucun me contente. Seule l'Espagne, l'Espagne réelle et éternelle, mon amour" ¹¹³.

Maurras, Franco, fascisme... Heeft Van Overstraeten het werk van de leider van de *Action française*, Charles Maurras, de fervente nationalist, de man die Kerk, Vaticaan en monarchie verdedigt vanuit een autoritaire staatsopvatting, leren kennen en is hij – zoals Robert Poulet beweert – er in de ban van geraakt ¹¹⁴ ? Of kende hij hem al en praatte hij hem anderen aan, zoals Mil Zankin voorhoudt ? Om dit te kunnen inschatten, is het noodzakelijk in te zoomen op War Van Overstraetens visie op Spanje. Een visie waarbij de componenten 'natuur' en 'religie' – voor hem complementair – centraal komen te staan. En die geenszins nieuw zijn in het referentiekader van Van Overstraeten.

III. Complementariteit : natuur en religiositeit

Tijdens één van zijn eerste verblijven in Spanje zegt War Van Overstraeten België te hebben verlaten in een "*état d'étrange bouleversement*" ¹¹⁵. Dat heeft niet alleen te maken met zijn vertrek uit de KPB en de Linkse Oppositie. Eén jaar nadat Jeanne Quinet overleden is, hertrouwt hij met Jeanne Louise Closon. Nog een jaar later, in 1930, wordt een dochter, Anne-Marie, geboren. Omstreeks diezelfde tijd begint hij een buitenechtelijke relatie met Mariette Stoumon, een Brusselse lerares met een opleiding klassieke filologie en gehuwd met Paul Orgels, een hoogleraar oriëntalistiek. Ze vergezelt Van Overstraeten op een aantal van zijn reizen naar Spanje. Zijn 'Spaanse periode' kan niet ten volle begrepen worden zonder deze relatie. Stoumon stimuleert hem in zijn artistieke expressie en verruimt zijn intellectuele horizon. Historisch en cultureel geïnteresseerd in Spanje, moedigt ze hem aan zich ook in die cultuur en geschiedenis te verdiepen. Uit hun relatie wordt in 1936 een zoon geboren, Bernard, die de naam van haar echtgenoot krijgt ¹¹⁶.

113 Dagboek, 23 augustus, 1936 (geciteerd in KRIS DILLEMANS, *Het Spaanse werk van War Van Overstraeten...*, p. 2). Francisco Largo Caballero leidt de linkervleugel van de socialistische partij en wordt begin september premier van de republikeinse regering. In Burgos vestigt Franco tijdens de burgeroorlog zijn hoofdkwartier. Hij roept de stad uit tot voorlopige hoofdstad. Barcelona is het epicentrum van het anarcho-syndicalisme en, met Madrid, het grootste bolwerk in het republikeinse kamp.

114 Over de invloed van Maurras in België, zie ERIC DEFOORT, *Charles Maurras en de Action française in België*, Brugge, 1978. Jammer genoeg worden de jaren dertig slechts summier behandeld in de conclusies van het boek.

115 Manuscript, p. 1.

116 In 1955 scheiden Van Overstraeten en Closon. In 1961 hertrouwt hij met Juliette Deckers, met wie hij een zoon, Christophe, zal hebben. Stoumon publiceert essays en ook drie romans (JOOST DE GEEST en CHRIS DHONDT, *War Van Overstraeten...*, p. 112). Na de Tweede Wereldoorlog publiceert ze literaire recensies in het Franstalige, liberale tijdschrift *Le Flambeau*, waarvan haar echtgenoot een tijd co-directeur is. *Le Flambeau*, dat voor het eerst in 1918 clandestien verscheen onder de Duitse bezetting, was uitgesproken pro-Frans. In het interbellum zette dit tijdschrift zich fel af tegen de neutraliteitspolitiek. Of dit een breuk tussen Stoumon en Van Overstraeten in de hand werkte, is onbekend [MARCEL BOTS, "Le Flambeau (1918-1976)", in *Bibliografie van de liberale tijdschriften*, Gent, 1996].

Kris Dillemans meent dat War Van Overstraeten een midlifecrisis doormaakt ¹¹⁷. Vast staat dat Van Overstraeten de balans opmaakt. In zijn dagboek noteert hij : “À quarante ans ! En vérité j’en ai quarante-deux. Ma génération qui était adulte à la guerre, qui a connu la Révolution russe et puis l’affreuse, sinistre période des souveraines désillusions et déceptions, cette génération doit-elle se dire maintenant : pour les vingt ans que nous avons à vivre, la faute de tant d’insultes à notre bon sens, de tant de provocations à notre cœur, de tant de mépris voué à notre esprit, cette honte va-t-elle perdurer ?”. Zich bewust van zijn eindigheid, wil hij zijn strijd uitdiepen, krachtiger en zuiverder maken. Het verleent die strijd een metafysische dimensie : “Mais à plus de quarante ans, c’est déjà face à la mort que l’on se jette dans la bataille, pleinement conscient de son entreprise. (...) Une âme profonde, à cet âge se fait plus dépendre de l’éternité que des événements mêmes pour lesquels elle a entrepris le combat” ¹¹⁸.

Voor Chris Dhondt is de *Spaanse periode* die waarin War Van Overstraeten, dankzij het christelijke geloof “volledig zichzelf” wordt ¹¹⁹. In deze interpretatie is de intensieve én belangrijke periode van communistisch militantisme niet meer dan een incoherente parenthese. Toch klopt het niet dat Van Overstraeten pas tussen 1928 (zijn uitsluiting uit de KPB) en 1936 (het co-redacteurschap van *Communauté* en zijn medewerking aan de politiek van de ‘derde weg’) het godsdienstige *ontdekt*. Wat hij in die periode wél doet, is dat religieuze aspect activeren, expliciteren : hij zoekt naar theoretische, levensbeschouwelijke grondslagen om zijn ‘revolutie’ uit te diepen.

War Van Overstraeten wordt katholiek opgevoed zoals dat op het Vlaamse platteland rond de eeuwwisseling gebruikelijk is. Terugblikkend op zijn jeugd, zegt hij in 1960 : “Het Kempense landschap heeft een zekere grootheid, een sterke gezonde sfeer die mij zeker geraakt hebben. Ook een gedepouilleerdheid die mij altijd heeft aangesproken en geboeid” ¹²⁰. Van wezenlijk belang is het gallicisme dat hij gebruikt om de puurheid van dat platteland, ontdaan van alle bijkomstigheden, te beklemtonen. De term *dépouillement* gebruikt hij in de jaren dertig ook om het Castiliaanse landschap te beschrijven ¹²¹.

“Wij waren allen goddelozen”, omschrijft War Van Overstraeten zijn Brusselse vriendenkring uit de jaren tien ¹²². Deze goddeloosheid weerhoudt hem er echter niet van geboeid te zijn door het spirituele. Zo behandelt zijn eerste artikel in *Don Quichotte* de briefwisseling tussen de Schotse historicus Thomas Carlyle en de Noord-Amerikaanse filosoof Ralph Waldo Emerson, beiden christelijk geïnspireerde denkers ¹²³. Emerson

¹¹⁷ Dillemans verwijst naar de Zwitserse psycholoog Carl Gustav Jung en diens concept van de ‘crisis van de levensmiddag’ (KRIS DILLEMANS, *Het Spaanse werk van War Van Overstraeten...*, p. 12).

¹¹⁸ Dagboek, 8.2.1933 (geciteerd in *Idem*, p. 12).

¹¹⁹ JOOST DE GEEST en CHRIS DHONDT, *War Van Overstraeten...*, p. 108.

¹²⁰ JOOS FLORQUIN, *Ten huize van...*, p. 286.

¹²¹ WAR VAN OVERSTRAETEN, “Images d’Espagne. Avila”, in *Les Beaux-Arts*, nr. 205, 15.5.1936, p. 16.

¹²² JOOS FLORQUIN, *Ten huize van...*, p. 287.

¹²³ JOOST DE GEEST en CHRIS DHONDT, *War Van Overstraeten...*, p. 102.

Het geval War Van Overstraeten

wordt met zijn essay *Nature* als de grondlegger van het Amerikaanse transcendentalisme beschouwd, een culturele stroming die in het begin en het midden van de negentiende eeuw streeft naar een ideale spirituele staat die het fysieke en het empirische overstijgt. Dit streven steunt niet op doctrines maar op individuele intuïtie. Emerson en Carlyle kennen aan de natuur de kracht, de status en het gezag toe van een onafhankelijke godheid. De belangstelling blijkt niet vrijblijvend. “Carlyle heeft trouwens op mijn

- Het schilderij *Kerk in Segovia* (Zuid-Spanje) uit 1934 getuigt van War Van Overstraetens ingetogen schilderstijl, uitdrukking van zijn groeiende belangstelling voor geloof en mystiek.
(Kerk in Segovia, olie op doek, 1934, 80 x 65 cm © SABAM Belgium 2010)

geestelijke ontplooiing nogal veel invloed gehad, vooral wat de algemene levensopvatting betreft”, geeft Van Overstraeten toe ¹²⁴.

Hoewel War Van Overstraeten Thomas Carlyles invloed verder niet specificeert, spelen mogelijksterwijs de volgende vier overeenkomsten tussen hem en Carlyle een rol. Ten eerste verliest Carlyle zijn conventionele religie, maar vindt hij een weg om fragmenten van het geloof te behouden. Ten tweede hamert hij op een sociaal bewustzijn en op de negatieve gevolgen van de moderne industriële en stedelijke veranderingen. Ten derde plaatst hij de noodzaak en de waardigheid van arbeid centraal. Ten vierde wijst hij op de relevantie van literatuur in het hedendaagse leven ¹²⁵. De Noord-Amerikaanse literatuurcriticus Edmund Wilson merkt op dat, op Friedrich Engels na, Carlyle de enige is die zich bewust is van de precare levensomstandigheden van de Engelse arbeiders. Maar : “*Carlyle was unfortunately full of the wrong kind of German philosophy : the intoxication with ideas about God which prevented people from believing in mankind*” ¹²⁶.

Wordt War Van Overstraeten dan, *ondanks* de invloed van Thomas Carlyle, socialist ? Vereist het socialisme een breuk met Carlyle ? Even plausibel is de hypothese dat hij mede *dankzij* Carlyle tot het socialisme komt. De aanwezigheid van een uitgesproken sociaal bewustzijn en de leemte die de conventionele religie achterlaat, worden in die laatste hypothese opgevuld door het socialisme als een variant op het rousseuaiaanse *religion civile* ¹²⁷. Arbeid, als bron van kapitalistische uitbuiting door de extractie van meerwaarde door de kapitalist, staat centraal in het socialisme. Die loonarbeid én de voorafgaande arbeidsdeling maken arbeid vervreemdend. Het socialisme moet die vervreemding opheffen en, zo wil ook Carlyle het, arbeid in zijn waarde herstellen ¹²⁸. Van Overstraeten hoeft dus niet met Carlyle te breken en evenmin af te zien van zijn religiositeit, zoals Jean Tousseul in 1925 kan vaststellen.

Wanneer War Van Overstraeten eind jaren twintig, begin jaren dertig politiek-organisatorisch in een impasse terechtkomt, zal hij – getrouw aan Thomas Carlyle – via literatuur de religiositeit niet zozeer ontdekken, maar hem intellectueel vastere vorm geven. Dat gebeurt via twee sporen, die ik gemakshalve het Franse en het Spaanse noem.

¹²⁴ JOOS FLORQUIN, *Ten huize van...*, p. 288.

¹²⁵ Voor een situering van deze elementen bij Carlyle, zie : DAVID CODY, “Carlyle’s Religious and Philosophical Beliefs : Sources and Influence”, <http://www.victorianweb.org/authors/carlyle/religion1.html>, geraadpleegd op 1 april 2009.

¹²⁶ EDMUND WILSON, *To the Finland Station. A study in the writing and acting of history*, Londen, 1960, p. 141. Engels publiceerde in 1845 *De toestand van de Engelse arbeidersklasse*. Carlyle schreef twee jaar eerder *Past and Present*, met de ontmenselijking van de maatschappij als vertrekpunt.

¹²⁷ Voor Rousseau is zo’n *religion civile* nodig om goede staatsburgers te kweken. “*Il y a donc une profession de foi purement civile (...) non pas précisément comme dogmes de religion, mais comme sentiments de sociabilité sans lesquels il est impossible d’être bon citoyen ni sujet fidèle*” (JEAN-JACQUES ROUSSEAU, *Du contrat social* [1762], Parijs, 1973, p. 219-220).

¹²⁸ ERNEST MANDEL, *De economische theorie van het marxisme*, Bussum, 1980, p. 372.

In de eerste plaats begint War Van Overstraeten zich te verdiepen in voornamelijk Franse auteurs die tot de *renouveau catholique* gerekend worden ¹²⁹. Om hun antwoord op de “*crise moderniste*” filosofisch te verankeren, grijpen deze auteurs terug naar de scholastiek van de dertiende eeuwse filosoof Thomas van Aquino ¹³⁰. Hierdoor leggen deze neo-thomisten de klemtoon op “*la perfection de l’ordre naturel*” ¹³¹. De ideeën van deze auteurs zijn War Van Overstraeten, gezien zijn kennis van Thomas Carlyle en Ralph Emerson, niet vreemd. De Franse filosoof Jacques Maritain, één van de voornaamste neo-thomisten, schrijft in 1933 dat sociale transformatie, en zelfs revolutie, noodzakelijk zijn. Maritain verwijst naar Charles Péguy’s ordewoord : “*La révolution sociale sera morale ou elle ne sera pas*”. Maar hij roept de leiders van deze strijd op “*qu’ils fassent en même temps et d’abord en eux-mêmes, le travail de rénovation spirituelle sans lequel cette révolution serait vaine*” ¹³².

Het is quasi onmogelijk dat War Van Overstraeten zich in deze materie verdiept zonder kennis te maken met de ideeën van Charles Maurras. “*Entre la doctrine politique du premier [Maurras] et le système philosophique du second [Thomas van Aquino] l’harmonie semblait presque naturelle. Thomisme et maurrassisme étaient perçus comme les deux piliers d’un même édifice*”, schrijft de Zwitserse historicus Philippe Chenaux. Velen van deze neo-thomisten zijn dan ook lid van de *Action française*. Ze krijgen het buitengewoon moeilijk wanneer het Vaticaan in 1926 Maurras veroordeelt en zijn werk op de index plaatst ¹³³. “*Il est vraiment impossible à un catholique de renier sincèrement le maurrassisme s’il reste fidèle au thomisme, ou de se sentir infidèle au thomisme parce qu’il aura refusé de renier le maurrassisme*”, citeert Chenaux een tijdgenoot uit 1927 ¹³⁴.

Behalve Thomas van Aquino is ook de Franse filosoof Henri Bergson één van de *maîtres à penser* van deze auteurs. De grondslag van Bergsons filosofie wordt gevormd door het onderscheid tussen intellect (rede) en intuïtie (instinct). De Britse filosoof Bertrand Russell schrijft : “*Bergson, under the name of ‘intuition’, has raised instinct to the position of sole arbiter of metaphysical truth*” ¹³⁵. Ook dat intuïtieve tegenover het rationele zag

129 Vanaf de jaren twintig belichamen deze auteurs “*une sorte d’âge d’or de la pensée et des lettres catholiques françaises*” (PHILIPPE CHENAUX, *Entre Maurras et Maritain. Une génération intellectuelle catholique*, Parijs, 1999, p. 9).

130 *Idem*, p. 13.

131 Maritain doet in 1924 zijn neo-thomisme uit de doeken in een artikel getiteld : *Saint-Thomas, apôtre des temps modernes* (geciteerd in PHILIPPE CHENAUX, *Entre Maurras et Maritain...*, p. 33).

132 HENRY BARS, *La politique selon Jacques Maritain*, Parijs, 1961, p. 100.

133 *Idem*, p. 14. Een aantal katholieke auteurs, onder wie Maritain, neemt afstand van de *Action française* (BRUNO GOYET, *Charles Maurras*, Parijs, 2000, p. 280).

134 NICOLAS FONTAINE, *Saint-Siège, Action française et catholiques intégraux*, Parijs, 1928, p. 24 (geciteerd in PHILIPPE CHENAUX, *Entre Maurras et Maritain...*, p. 133).

135 BERTRAND RUSSEL, *Mysticism and Logic* [1918], Londen, 1953, p. 19.

- Op 17 mei 1941 opende priester-kapelaan Cyriel Verschaeve, hoofd van de Vlaamsche Cultuurraad en 'geestelijk leider' van de DeVlag, de tentoonstelling *Flämische Kunst der Gegenwart* in de *Kunsthalle* te Berlijn. De tentoonstelling was een initiatief van de DeVlag. Onder de geëxposeerde werken waren ook schilderijen van War Van Overstraeten.
(Foto SOMA, nr. 10818, persagentschap *Weltbild*)

War Van Overstraeten al eerder bij Ralph Emerson en Thomas Carlyle. In zijn dagboek noteert hij: "*Pourquoi la vérité ne serait-elle pas dans l'intuition inextinguible de la survivance de l'âme ?*"¹³⁶.

In de lectuur van de Russische filosoof Nicolaj Berdjajev herkent War Van Overstraeten de door Henri Bergson aangehaalde vrees dat techniek en wetenschap het geloof bedreigen. Berdjajev is – net als Van Overstraeten – een ontgoochelde voormalige aanhanger van de Russische Revolutie. Ook hij onderging de invloed van zowel Marx als Carlyle. Eenmaal uitgeweken naar Parijs, zet de Rus zich vanuit een personalistische visie af tegen collectivisme en autoritarisme, zonder evenwel hoog op te lopen met de parlementaire democratie¹³⁷. "De terugkeer tot de natuur (...) vertolkt de vrees de cultuur te zien afsterven onder de overheersing van de techniek, de vrees voor het

¹³⁶ Dagboek, tussen 10 november 1931 en 20 februari 1932; datum niet gespecificeerd (KRIS DILLEMANS, *Het Spaanse werk van War Van Overstraeten...*, bijlage II, p. 14).

¹³⁷ MARIE-MADELEINE DAVY, *Nicolas Berdiaev ou la révolution de l'esprit*, Parijs, 1999.

verdwijnen van de integrale, menselijke natuur”, schrijft Berdjajev die het organische tegenover het technische plaatst ¹³⁸.

In het Spaanse leesspoor dat War Van Overstraeten volgt, komt diezelfde vrees terug, evenals het pleidooi voor een noodzakelijke heropleving van “de integrale, menselijke natuur” ten overstaan van een vermeende decadentie. Het jaar 1898 wordt voor een generatie Spaanse auteurs de symbolische start van een intellectuele bezinning, nadat het eens zo machtige Spanje zijn oorlog met de Verenigde Staten verliest en zijn laatste drie overzeese kolonies (de Filippijnen, Cuba en Puerto Rico) moet afstaan. Opmerkelijk aan deze ‘generatie van 1898’ is dat zowel de Basken Miguel de Unamuno, Pío Baroja en Ramiro de Maeztu, de Levantijn Azorín, de Andalusiër Antonio Machado als de Galiciër Ramón María del Valle-Inclán het Castiliaanse landschap bezingen. Ze gaan er “op zoek gaan naar de Spaanse ziel, naar antwoorden op de vragen die hun depressieve en ontmoedigende heden doet rijzen”, aldus de hispanist Patrick Collard ¹³⁹. Die zoektocht leidt tot een verheerlijking van het bescheiden plattelandleven van de Middeleeuwen ¹⁴⁰.

War Van Overstraeten sympathiseert fel met de visie van deze auteurs, die volgens de Spaanse historicus Santos Julià in hun wereldbeeld beïnvloed zijn door de Franse vertalingen van de Duitse filosoof Friedrich Nietzsche en de impact van *Entartung*, het in 1892 verschenen werk van de Oostenrijks-Hongaarse fysicus en auteur Max Nordau. In dat boek gaat Nordau te keer tegen de kunst die gedegenerend zou zijn door oprukkende fenomenen als urbanisatie die de mens zouden ziek maken ¹⁴¹.

War Van Overstraeten contempleert het Castiliaanse landschap op dezelfde manier als deze auteurs : “*La monotonie du paysage corrige l'inconvénient de notre allure rapide (...) Les petits pueblos castillans (...) sont réduits à l'indispensable besoin des pauvres (...) Il n'y a pas grand' chose pour les paysans qui les habitent (...) Pas grand' chose sinon, peut-être, un monde mystérieux, né de la contemplation et de l'amour et qui meurt avec eux*” ¹⁴². De kijk van Van Overstraeten zou die van Miguel de Unamuno kunnen zijn... of die van Jakob Smits.

¹³⁸ NICOLAJ BERDJAJEV, *Mens en machine*, Amsterdam, 1946.

¹³⁹ PATRICK COLLARD, *Honderd jaar literatuur in Spanje...*, p. 20-21.

¹⁴⁰ Ook Berdjajev verdedigt een terugkeer naar de middeleeuwen als utopie. *Generación del 98 en Renouveau catholique* hebben een raakpunt in dit “néomédiévalisme”. Voor deze term, zie PHILIPPE CHENAUX, *Entre Maurras et Maritain...*, p. 197.

¹⁴¹ SANTOS JULIÀ, *Historias de las dos Españas*, Madrid, 2004, p. 73.

¹⁴² Manuscript, p. 36. Van Overstraeten schrijft in het voorjaar van 1936 een reportagereeks voor *Les Beaux-Arts* onder de titel *Images d'Espagne*, terwijl de reeks uitsluitend delen van Castilië beschrijft (*Les Beaux-Arts*, 15 mei, 29 mei, 5 juni, 19 juni en 3 juli 1936).

Voorloper van deze intellectuele beweging is Angel Ganivet met zijn *Idearium español* dat precies in 1898 verschijnt ¹⁴³. War Van Overstraeten is onder de indruk van Ganivets visie over Spanje dat “*ayant la première rejeté les illusions d’une hégémonie matérielle, devait être aussi (...) la première des nations occidentales à s’élever à une nouvelle grandeur spirituelle*” ¹⁴⁴. Dat Spanje staat voor hem model : “*Partout ailleurs, le trouble de l’esprit et de l’âme est assez fort pour que rien de pareil ne se manifeste*” ¹⁴⁵. Wellicht kan hij zich ook herkennen in Ganivets visie over godsdienst en kunst : “*Nuestro espíritu es religioso y es artístico (...) El fondo del arte es la religión en su sentido más elevado, el misticismo*” ¹⁴⁶.

De personificatie van de échte Spaanse ziel is volgens deze auteurs een romanfiguur: don Quijote de la Mancha ¹⁴⁷. Miguel de Unamuno, het boegbeeld van de generatie van 1898, noemt don Quijote “*el héroe de nuestro pensamiento (...) más real que los filósofos todos*” ¹⁴⁸. War Van Overstraeten bestempelt, net als Unamuno, don Quijote als “*la seule divinité tangible qui règne en Espagne*” ¹⁴⁹. De bewondering voor don Quijote is bij Van Overstraeten alleszins niet nieuw : hij schonk die naam al aan één van de eerste blaadjes die hij oprichtte in het begin van de jaren tien in Brussel.

Miguel de Unamuno zet zich met zijn religieuze transcendentalisme af tegen het moderne Europa. Hij neemt het op voor de filosofie van Henri Bergson : “*una restauración espiritualista, en el fondo mística, medieval, quijotesca*” ¹⁵⁰.

War Van Overstraeten verdiept zich ook in de zestiende eeuwse mystici Teresa van Avila en Jan van het Kruis. Hij raakt gefascineerd door de wijze waarop deze Spaanse mystici in confrontatie met het Castiliaanse landschap tot deze vernieuwde christelijke beleving komen : “*Nul paysage ne correspond mieux à l’âme de la Sainte*” ¹⁵¹. Wat hij ginds schildert, wordt door Christiane Dhondt beschreven als “het aanvoelen van het wezenlijke, als harmonie van eenheid van ‘natuur’ en ‘bovennatuur’” ¹⁵². Alweer gaat het hier om auteurs die zich militant opstellen, een zekere degeneratie bekampen, voor een heropleving

¹⁴³ ANGEL GANIVET, *Idearium español y el porvenir de España* [1898], Buenos Aires, 1949. Ganivet was nog enige tijd consul in Antwerpen.

¹⁴⁴ Manuscript, III, p. 13-14.

¹⁴⁵ *Idem*, III, p. 18.

¹⁴⁶ ANGEL GANIVET, *Idearium español...*, p. 64.

¹⁴⁷ Cervantes zet het personage neer van een dolende ridder, die een dolgedraaide lezer van ridderverhalen is en moeite heeft om fictie van realiteit te onderscheiden (MIGUEL DE CERVANTES, *El ingenioso hidalgo don Quijote de la Mancha* [1605], Barcelona, 2005).

¹⁴⁸ MIGUEL DE UNAMUNO, *Del sentimiento trágico de la vida en los hombres y en los pueblos* [1913], Madrid, 1994, p. 282. Het slot van dit essay is een interpretatie van don Quijote als antidotum voor de ontwikkelingen in Europa : “*Don Quijote en la tragicomedia europea contemporánea*” (p. 269-295).

¹⁴⁹ Manuscript, p. 15.

¹⁵⁰ MIGUEL DE UNAMUNO, *Del sentimiento trágico de la vida...*, p. 293.

¹⁵¹ KRIS DILLEMANS, *Het Spaanse werk van War Van Overstraeten...*, p. 17 en p. 73.

¹⁵² CHRISTIANE BUYSSÉ-DHONDT, *Retrospective tentoonstelling War Van Overstraeten...*, p. 13.

ijveren. Bij Teresa is het religieuze militantisme een reactie tegen de ‘degeneratie’ van haar eigen orde van de karmelietessen. Ook hier moet naar een zuiverder verleden teruggekeerd worden. Dit mondt uit in de oprichting van de ongeschoeide karmelieten. Teresa wordt in deze onderneming bijgestaan door de mystieke dichter Jan van het Kruis, wiens werk door Miguel de Unamuno omschreven wordt als “*una caballería andante del sentimiento a lo divino*”¹⁵³.

Belangrijk is dat deze mystiek, voor de aanhangers ervan, niet als een vorm van escapisme wordt gezien: het is integendeel “*una radicalización de la existencia en su propio y único fundamento absoluto*”¹⁵⁴. Het is deze uitdieping, radicalisering die War Van Overstraeten zoekt om zijn crisis te overstijgen en zijn strijd verder te zetten. Zijn Spaanse lectuur brengt hem tot deze conclusie: “*Aujourd’hui, je ne crois plus qu’en ce qui colle à la terre, qu’à la réalité qui vit en chacun de nous, avec les possibilités d’action et de progression qu’elle comporte toujours*”¹⁵⁵. Het ergert hem dat de kerk als instelling dit lijkt te onderschatten: “*Comme ils semblent peu se pencher, en tout cas, sur cette superbe pauvreté de leur pays qui les rapproche tant de ce fameux Christ réaliste, de terre, de terre, de terre, de terre, comme dit Unamuno, qu’il est effarant, ce catholicisme espagnol d’aujourd’hui*”¹⁵⁶.

War Van Overstraetens visie van Spanje is veelzeggend. Door Spanje te reduceren tot de puurheid van Castilië en aan deze *gedepouilleerde* natuur religiositeit te linken, situeert hij zich in het kamp van het *casticismo*: een traditionalistische, patriottische, katholieke ideologie¹⁵⁷. In die visie is geen ruimte voor de andere nationaliteiten en volkeren van het Iberische schiereiland, noch voor *vreemde* ideologische invloeden¹⁵⁸. De hispanist Antonio Pérez-Romero vat die ideologie samen als “*Counter-Reformist, Counter-Renaissance, anti-Enlightenment, anti-liberal, and anti-modernist*”¹⁵⁹. De ideologen van dit *casticismo* deinzen er niet voor terug een aantal recalcitrante figuren te recupereren. Zo beschouwt Pérez-Romero precies Teresa van Avila en Cervantes als slachtoffers van de mythe: in wezen verzetten ze zich allebei “*against the main pillar of castizo ideology, namely its religion*”¹⁶⁰.

153 MIGUEL DE UNAMUNO, *Del sentimiento trágico de la vida...*, p. 286.

154 PEDRO GALÁN-CEREZO, “La antropología del espíritu en Juan de la Cruz”, in JUAN PAREDES-NUÑEZ (red.), *Presencia de San Juan de la Cruz*, Granada, 1993, p. 240.

155 Manuscript, p. 65.

156 Manuscript, p. 81.

157 ANTONIO PÉREZ-ROMERO, *Subversion and Liberation in the Writings of St. Teresa of Avila*, Amsterdam, 1996, p. 5.

158 Zo hekelt hij “*l’incompressible aspiration de la Catalogne à une sorte d’impérialisme industriel au sein de la Péninsule*”. “*La bourgeoisie progressiste catalane et la petite bourgeoisie voulaient une législation qui justifiait cette aspiration. Elles la tiennent, grâce à la confusion dont le mouvement nationaliste catalan a pu se couvrir*” (*Le Rouge et le Noir*, 22.2.1934).

159 ANTONIO PÉREZ-ROMERO, *Subversion and Liberation in the Writings of St. Teresa of Avila...*, p. 25.

160 *Idem*, p. 19. Door de focus op de persoonlijke en rechtstreekse relatie van de gelovige met God ontstaat er een “*disregard for external, ritual, and sacramental religion*” dat de Kerk overbodig dreigt te maken (*Idem*, p. 12).

Een mystiek geloof zonder bemiddeling van de Kerk, is ook wat War Van Overstraeten aantrekt. Kris Dillemans merkt op dat “de wijze waarop de mens zichzelf verstaat (...) voor Van Overstraeten niet compatibel [is] met het naleven van een door het instituut Kerk voorgeschreven moraal”¹⁶¹. Er moet aan toegevoegd worden dat Van Overstraeten met zijn buitenechtelijke relaties ook niet zo conform deze voorgeschreven moraal weet te leven¹⁶².

De schilderkunst is bij War Van Overstraeten een bijkomende factor die hem tot de *castizo* ideologie brengt. Hij heeft *Greco ou le secret de Tolède* gelezen van Maurice Barrès, mentor van Charles Maurras en van vele neo-thomisten. In dat boek onderstreept Van Overstraeten deze zin : “*Ses toiles complètent les traités de Sainte-Thérèse et les poèmes de Saint Jean de la Croix. Elles initient à la vie intérieure des dignes castillans*”¹⁶³. Antonio Pérez-Romero noemt El Greco, ondanks zijn Griekse origine, de zestiende eeuwse schilder die het meest de traditionele *castizo* religiositeit verdedigt¹⁶⁴.

Tussen 1923 en 1930 vormt de mythe van het eeuwige, katholieke Spanje het ideologische cement van de militaire dictatuur van Miguel Primo de Rivera. Vervolgens vervult de mythe dezelfde functie bij Francisco Franco die in juli 1936 zijn “kruistocht” inzet tegen de degeneratie van de Tweede Republiek : die is rabiaat antiklerikaal, verleent de perifere nationaliteiten meer autonomie en werkt “anti-Spaanse” ideeën en praktijken als communisme en vrijmetselarij in de hand¹⁶⁵.

De centrale leuze van Franco luidt : “*España, una, grande y libre*”. Het is hetzelfde mythische, “eeuwige” Spanje als dat van War Van Overstraeten¹⁶⁶. In 1936, en niet eerder,

161 KRIS DILLEMANS, *Het Spaanse werk van War Van Overstraeten...*, p. 16.

162 In zijn beeldend werk is de vrouw, in tegenstelling tot in zijn politieke visie, wel aanwezig maar dan als een stil, kuis en passief wezen. Wanneer ze noch dit is, noch een minnares, heeft hij het moeilijk. Zo schrijft hij over een jonge vrouw die in een Madrileens restaurant aan een naburige tafel stellige meningen over politiek verkondigt : “*Son air de fausse virilité, odieusement antipathique, de la femme émancipée*” (Manuscript, p. 120).

163 KRIS DILLEMANS, *Het Spaanse werk van War Van Overstraeten...*, p. 61.

164 ANTONIO PÉREZ-ROMERO, *Subversion and Liberation in the Writings of St. Teresa of Avila...*, p. 15.

165 “*El mito de Castilla, recogido (...) por la corte literaria de José Antonio Primo de Rivera y repetido hasta el hartazgo por los juglares del franquismo*”. José Antonio is de zoon van de dictator Miguel. Hij sticht de *Falange Española*. Vader en zoon waren grote bewonderaars van Benito Mussolini (FERNANDO GARCÍA DE CORTÁZAR, *Los mitos de la historia de España*, Barcelona, 2005). Als jezuïet ontkracht deze historicus de *castizo* mythe, terwijl de jezuïetenorde in Spanje er één van de sterkste dragers van was. De orde werd overigens door het antiklerikalisme van zowel de Eerste als de Tweede Republiek uit het land verbannen.

166 Dillemans lijkt Van Overstraetens mythische kijk op Spanje te delen en gaat er prat op dat de schilder “als geëngageerd toeschouwer doordringt tot het wezen van de Spaanse mens”. De karikatuur bereikt een hoogtepunt wanneer Dillemans schrijft : “Juist door de confrontatie met Castilië vond de kunstenaar in de Spaanse mens dezelfde bezieling die eigen is aan de eenzame hidalgo”. Die “Spaanse mens” draagt, aldus Dillemans “in zich de passie, de liefde en de dreiging van de dood. Het geloof stelt de Spaanse mens in staat om de hardheid van het bestaan te dragen en toch zijn mondigheid te bewaren” (KRIS DILLEMANS, *Het Spaanse werk van War Van Overstraeten*, p. 77).

- War Van Overstraeten in 1975, op 84-jarige leeftijd voor zijn schilderstafel. Naast hem zijn derde echtgenote Juliette Deckers.
(Foto Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België / Archief voor Hedendaagse Kunst in België, nrs. 31343 en 31340, fotograaf Dr F. Van den Bremt, Brussel)

staat Van Overstraeten voor het dilemma dat hij politiek niet kan kiezen tussen links of rechts. Het *casticismo* is hierbij wezenlijk : het personalisme op zich leidt, zeker na de crisis van 1925-1927 omtrent het maurrassisme, niet *de facto* tot rechtse autoritaire politieke opvattingen. Het kan evenzeer leiden tot een sociaal-christelijke opstelling ¹⁶⁷. Jacques Maritain, die hij in die periode leest, schrijft : “*De gauche, de droite, à aucun je suis*” ¹⁶⁸. Nochtans zal Maritain de kant van de republikeinen kiezen in de Spaanse burgeroorlog en zich hiermee de haat van de franquisten op de hals halen ¹⁶⁹.

¹⁶⁷ Het zal via dat spoor een nieuwe heropleving kennen na de Tweede Wereldoorlog.

¹⁶⁸ JACQUES MARITAIN, *Lettre sur l'indépendance* [1935] (geciteerd in HENRY BARS, *La politique selon Jacques Maritain...*, p. 94).

¹⁶⁹ In Spanje vindt Maritain wel aanhang onder Baskische studenten die ijveren voor een sociale kerkelijke doctrine, antimarxistisch zijn en in 1959 mee aan de basis van ETA liggen (NICOLÁS SARTORIUS en JAVIER ALFAYA, *La memoria insumisa. Sobre la dictadura de Franco*, Madrid, 2000, p. 209).

Natuur en religie vallen compleet samen in War Van Overstraetens artistieke werk. Daarmee voldoet het tijdens de bezetting aan de criteria om ingezet te worden tegen de *Entartete Kunst*. De kunstcriticus en collaborateur Georges Marlier kwijt zich van die taak. Hij omschrijft het werk van Van Overstraeten en van gelijkgestemde kunstenaars als een kordate breuk “met de tics en hobbies van het naoorlogse modernisme (...) Ze verbanden onmeedogend al het abnormale en ontaarde, namen een positieve houding aan en wilden niet meer buiten of tegen de maatschappij werken”¹⁷⁰.

War Van Overstraeten verklaart na de Bevrijding dat hij met de Duitse bezetter samenwerkte om “zijn hachje te redden”: “Toen de moffen bij mij toekwamen, zei ik tegen mezelf: ‘Nu is het ermee gedaan, ik word gefusilleerd’, en aangezien ze het met mij enkel over schilderkunst hadden... was ik zodanig verbijsterd dat ik onmiddellijk ben gezwicht... Ik dacht niet dat het enig maatschappelijk belang zou hebben”¹⁷¹. Dit laatste valt sterk te betwijfelen. Maar wat betekent hier “zwichten”?

Wanneer hij na een verblijf in de Provence eind 1939 terug naar België keert, lijkt hij er relatief gerust in. Na mei 1940 bekleeden velen van zijn vrienden uit de periode van *Le Rouge et le Noir* en van de Brusselse salons – waar de ex-communist volledig ‘ontluist’ is – belangrijke functies onder de bezetter¹⁷². In oktober 1940 neemt hij op uitnodiging van de *Propaganda Abteilung* en aan de zijde van Georges Marlier deel aan een vergadering die tot doel heeft de versnipperde kunstenaarsverenigingen in één federatie te bundelen¹⁷³. Diezelfde *Propaganda Abteilung* legt een register aan van “alle kunstenaars die voor haar beleid van nut konden zijn”. Van Overstraeten staat er mee op¹⁷⁴. Hoewel hij niet aan alle Duitse tentoonstellingen deelneemt, hoort hij wel tot de meest succesrijke exposanten voor wat de verkoop betreft¹⁷⁵.

Kris Dillemans dekt Van Overstraeten in. Zo schrijft Dillemans: “De oorlogssfeer en de druk van de bezetter verplichtten de gewezen communist volkomen teruggetrokken te leven”. Hierna spreekt hij zich meteen tegen: Van Overstraeten exposeert jaarlijks in de Brusselse galerij *Dietrich*¹⁷⁶. Kunstcriticus Emile Langui is minder mild: “*La guerre, l’occupation et les triomphes successifs des Puissances de l’Axe poussaient à une*

170 GEORGES MARLIER, *Hedendaagsche Vlaamsche Schilderkunst*, Brussel, 1944, p. 138-139. De oorspronkelijke versie verscheen een jaar eerder in nazi-Duitsland: GEORGES MARLIER, *Die flämische Malerei der Gegenwart*, Jena, 1943.

171 Van Overstraeten verklaart dit in februari 1945 in het kader van de Nationale Commissie voor de Zuivering in de Kunstberoepen [Schriften Alfred Bastien, *Archives de l’Académie royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique*, inventarisnummer 15345 (geciteerd in VIRGINIE DEVILLEZ, *Kunst aan de orde...*, p. 231)].

172 JEAN-FRANÇOIS FÜEG, *Le Rouge et le Noir...*, p. 135. Zie ook: MICHEL FINCOEUR, “Le monde de l’édition en Belgique...”; XAVIER DEHAN, “Jeune Europe...”.

173 VIRGINIE DEVILLEZ, *Kunst aan de orde...*, p. 268.

174 *Idem*, p. 230.

175 HERMAN VAN DE VIJVER, *Het cultureel leven tijdens de bezetting*, Kapellen, 1990, p. 70.

176 KRIS DILLEMANS, *Het Spaanse werk van War Van Overstraeten...*, p. 25.

*collaboration silencieuse ou ouverte, inspirée ou non par des aspirations idealistes*¹⁷⁷. Dillemans is het er niet mee eens: de beschuldiging van collaboratie berust niet op feiten, is onrechtvaardig¹⁷⁸. Een “tragische lotsbestemming”, besluit hij¹⁷⁹.

Bij War Van Overstraeten is zijn kunst de synthese van zijn denken over religiositeit en natuur, beide onlosmakelijk verbonden met zijn zeer doordachte visie over de maatschappij. Onvrijwilligheid en tragiek hebben hier geen deel.

Zo luidt ook het oordeel van de Nationale Commissie voor Zuivering in de Kunsten waar War Van Overstraeten zich op 23 februari 1945 moet verantwoorden voor “*faits incompatibles avec la dignité professionnelle d’artiste*”¹⁸⁰. Concreet gaat het om niet minder dan zeven door geen enkele van zijn latere biografen vermelde deelnamen aan tentoonstellingen in nazi-Duitsland¹⁸¹. Van Overstraeten roept in dat hij zich op basis van zijn politiek verleden niet kon onttrekken aan zo’n uitnodiging. Maar de commissie volgt hem niet. Als het klopt dat de vijand de KPB nauw in de gaten hield, wisten ze dat hij er al langer geen deel meer van uitmaakte. En er is meer: “*l’inculpé a critiqué ouvertement des confrères qui refusaient d’exposer en Allemagne*”¹⁸².

Op de zitting van 18 mei levert dit hem een blaam op. Die straf is wel officieel, maar maakt dat War Van Overstraetens dossier niet naar het parket van het militaire auditoraat zal doorgestuurd worden: er zal nooit een incivisme-dossier op naam van Van Overstraeten geopend worden¹⁸³.

177 ÉMILE LANGUI, *L’expressionisme en Belgique*, Brussel, 1970, p. 170.

178 KRIS DILLEMANS, *Het Spaanse werk van War Van Overstraeten...*, p. 25.

179 *Idem*, p. 25.

180 Archief van het Centraal Secretariaat van de Vereniging der Beroepskunstenaars van België (VBKB), dossiers inzake de uitspraken en sancties door de NCZK, 1945-1947, nr. 364.

181 War Van Overstraeten nam in nazi-Duitsland aan twee kunstprojecten deel: *Flämische Kunst der Gegenwart*, waar hij een aantal schilderijen exposeerde, en *Flämische Graphik der Gegenwart*, waar hij met enkele tekeningen deelnam. Van het eerste project waren er schilderijen van Van Overstraeten op volgende tentoonstellingen: in de *Kunsthalle* van Berlijn van 17 mei tot 11 juni 1941; in de *Kunstverein* van Keulen in juli en augustus 1941; in het *Hertog Anton Ulrich Museum* van Braunschweig van 21 september tot 15 oktober 1941 en in de *Bankettsaal* van de *Stadthalle* te Görlitz van 1 tot 23 november 1941. Zijn tekeningen werden achtereenvolgens tentoongesteld in het *Landesmuseum* te Hannover van 4 tot 25 oktober 1942; het *Museum der Stadt* te Trier van 8 tot 29 november 1942 en de *Galerien und Kunstsammlungen* van Nürnberg van 19 juni tot 1 augustus 1943. In totaal gaat het dus om zeven expositiemomenten (VIRGINIE DEVILLEZ, *Kunst aan de orde...*, p. 399-400). Voor het samenstellen van deze lijst baseerde Virginie Devillez zich op catalogi en op het procesdossier van de kunstenaar en collaborateur Dirk Baksteen, die nauw betrokken was bij de organisatie van tentoonstellingen van Vlaamse kunstenaars in nazi-Duitsland. In 1912 raakten Baksteen en zijn broer Geraard, net als Van Overstraeten, in de ban van Jakob Smits, in wiens atelier in Achterbos ze vele uren doorbrachten. Dirk Baksteen zou tot 1944 in Achterbos wonen en werken (Website van het Jakob Smits museum, www.jakobsmits.be, geraadpleegd op 3 februari 2010).

182 Archief van het Centraal Secretariaat van de Vereniging der Beroepskunstenaars van België (VBKB), dossiers inzake de uitspraken en sancties door de NCZK, 1945-1947, nr. 364.

183 Brief van het College van Procureurs-generaal (Dienst van de archieven, Incivisme) aan de auteur, 7.7.2009.

IV. Besluit

Wat Gerald Leroy over Charles Péguy schrijft, geldt evenzeer voor War Van Overstraeten : *“Une lecture unilatérale de Péguy est toujours possible mais elle est toujours insuffisante”*. Het blootleggen van het problematische karakter van het breukmoment, mag anderzijds niet leiden tot een omgekeerde, al even ongenueanceerde stelling. Het is niet zo dat alles in het leven van Van Overstraeten dan maar continuïteit is. Ook hier geeft Leroy de

- Bidprentje ter gelegenheid van War Van Overstraetens overlijden in 1981. De tekening is van Van Overstraeten. (Archief Vincent Scheltiens)

juiste toon aan : “*Il est vain de plaider son cas dans le sens d’une continuité totale ou dans celui d’une discontinuité abrupte*”¹⁸⁴.

Eenzijds is het mogelijk bij War Van Overstraeten te wijzen op een continuïteit, die verwant is met die waarmee Charles Péguys biograaf concludeert : “*En toute occasion, Péguy choisit (...) la vie contre les structures, l’existant contre le système*”¹⁸⁵. Bij Van Overstraeten komt dit evenwel niet bij elke gelegenheid scherp tot uiting. Anderzijds is het ook mogelijk te wijzen op breuken. Wie dat toch wil doen, vindt echter eerder in het jaar 1936 aanwijzingen dan in de jaren 1928-1931. Eind jaren twintig, begin jaren dertig zoekt Van Overstraeten immers naar middelen om zijn strijd voor het socialisme voort te zetten. Het is pas in 1936 dat hij het socialistische perspectief én het linkse politieke kamp verlaat en zich *de facto* aan de rechterzijde zal posteren. Het inruilen van klasse voor gemeenschap en klassenstrijd voor een organische opvatting van de maatschappij brengen hem dicht bij een rechts autoritaire visie, dan dat de kunsthistorici in het naoorlogse België willen toegeven. Deze ‘breuk van 1936’ heeft niet zozeer te maken met het omhelzen door Van Overstraeten van het communautaristisch personalisme, wel met de combinatie van dat personalisme met het *casticismo*.

Maar ook dan gaat het niet om een plotse en diepgaande breuk. Verwerping van kapitalisme en parlementarisme blijven het fundament van War Van Overstraetens politieke opstelling. En wanneer Van Overstraeten het socialistische perspectief opgeeft voor het personalisme, is dat meer via een “*dépassement*” dan met een breuk¹⁸⁶. Hij wil het moderne kapitalisme ten gronde bekampen, maar stelt ontgoocheld vast dat het marxisme een onderdeel is van dat moderne. Het materiële verplaatst hij naar de achtergrond, waar hij het spirituele – dat hem al eigen was sinds Thomas Carlyle en Jakob Smits – oppikt en naar de voorgrond haalt. Meer dan een breuk is dit een proces van verdieping en radicalisering. Enkel door de natuur als centraal gegeven te beschouwen, kan hij de moderne maatschappij “ontstijgen” en van buitenaf bekampen. Het revolutionaire elan blijft. De verbondenheid van het individu met zijn klasse, bepaald door zijn plaats in het productieproces, wordt vervangen door de metafysische verbondenheid van de persoon met zijn natuurlijke omgeving. Smits, Carlyle en Ralph Emerson zijn hier de mentors. Maar het is opmerkelijk dat de communistische leider, die zich in 1923 voor het Hof van Assisen moet verantwoorden wegens een complot tegen de staatsveiligheid, ook dan al het werk van Léon Bloy blijkt te kennen, de *maître à penser* van vele auteurs van de Franse *renouveau catholique*, ja zelfs dat van de Spaanse contrarevolutionaire auteur Juan Donoso Cortés die zowel een invloed zal hebben

184 GÉRALDI LEROY, *Péguy...*, p. 261.

185 *Idem*, p. 262.

186 SOMA, AB 93 : GABRIEL FIGEYS, *Carnets...*, p. 44.

op het *casticismo* van Menéndez-Pelayo als op de Duitse radicaal rechtse jurist Carl Schmitt ¹⁸⁷.

Telkens weer zoekt War Van Overstraeten naar de intellectuele samenhang, naar totaliteit en integraliteit. Zijn Castiliaanse ervaring *bevestigt* en versterkt voor hem de integraliteit van natuur en religiositeit. Die integraliteit is aanwezig in zijn interpretatie van Jan van het Kruis en Teresa van Avila. Hij neemt ze ook graag over van Miguel de Unamuno, ook al legt die autoritair een zeer persoonlijke interpretatie op van don Quijote ¹⁸⁸.

Voor de hedendaagse historicus is het fascinerend hoe War Van Overstraeten schijnbaar moeiteloos de taalgrenzen en de ermee gepaard gaande culturele grenzen meermaals overschrijdt. Hij is in die periode niet de enige. Maar er rijzen vragen bij zijn ogenschijnlijk plotse ‘terugkeer’ naar Vlaanderen en zijn carrière als *flämische Maler*. Hij adoreert het centralistische Spanje, miskent er het nationaliteitsvraagstuk, terwijl hij in België de nationaliteitskwestie wél erkent en op de bres staat voor de Vlaamse kwestie en de amnestiebeweging ¹⁸⁹. Een mogelijke hypothese is dat hij Spanje, vermits gereduceerd tot Castilië, beschouwt als een integrale natuurlijke entiteit, en dat hij dit niet van België vindt maar wel van Vlaanderen, met zijn *gedepouilleerd* landschap. Door zijn uitgesproken voorkeur voor de Franse literatuur, lijkt dit hem in de buurt te brengen van de exponenten van de *mythe nordique* die, volgens literatuurwetenschapster Reine Meylaerts, in het interbellum de Franse taal combineren met Vlaamse inspiratie ¹⁹⁰. Maar ook hier zijn monocausale verklaringen onvoldoende. Aan zijn terugkeer naar Vlaanderen kan echter ook een opportunistische kant zitten : in een economisch moeilijke periode moet hij als schilder aan de kost zien te komen. Taal- en cultuurbarrières worden daar

187 Het dossier Van Overstraeten ter voorbereiding van het proces van 1923 omvat 1894 documenten in twintig kaften. In farde 6, stukken 1 tot 25, vindt de politie ‘*notes de lecture*’ : Thomas Carlyle, Léon Bloy en Juan Donoso Cortès [AMSAB-ISG S/2000/004, Archief van het Parket van de Procureur des Konings (microfilm) 102/1/57111 (846-914)].

188 Unamuno beseft dat zijn aanwending van don Quijote problematisch is. Vele deskundigen poneren dat Cervantes precies een kritiek op het *casticismo* en zeker op de *caballería* wilde uiten, maar ook op – bijvoorbeeld – de uitwijzing van de Joden. Unamuno veegt dit autoritair van tafel : “¿*Qué me importa lo que Cervantes quiso o no quiso poner allí y lo que realmente puso? Lo vivo es lo que yo allí descubro, pusiéralo o no Cervantes*” (MIGUEL DE UNAMUNO, *Del sentimiento trágico de la vida*..., p. 278).

189 Samen met Rosa de Guchtenaere en de frontiers Hendrik Borginon en Boudewijn Maes neemt hij in de jaren twintig deel aan amnestie meetings voor August Borms en Jef Van Extergem [CHRISTIAN DUTOIT, “Rosa de Guchtenaere (1875-1942) : een vrijzinnige Vlaamse feministe”, in *Meervoud*, 2, 3.1993]. Van Overstraeten zorgde er ook voor dat frontier Hendrik Borginon optrad als één van de advocaten van de KPB, samen met onder meer Paul-Henri Spaak en Charles Plisnier, op het proces in 1923. Zie : dankbrief van Van Overstraeten aan Borginon op datum van 29 januari 1924 [AMVC *Letterenhuis*, archief Borginon, B 742/B (10)].

190 REINE MEYLAERTS, “La Construction d’une identité littéraire dans la Belgique de l’entre-deux-guerres”, in *Textyles*, 15, 1998, p. 19. Zie bv. WILLY KONINCKX, *Lettre nordique*, Antwerpen, 1932.

dan snel ondergeschikt aan gemaakt ¹⁹¹. Een andere mogelijkheid is dat hij vanaf 1940, bewuster, wil inspelen op de voor het animisme gunstige ideologische achtergrond die de cultuurpolitiek van de Duitse bezetter hem biedt.

Ook de personen die War Van Overstraetens pad tussen 1910 en 1945 meermaals kruisen, vormen een element van continuïteit. Velen zijn artistiek en politiek geëngageerd. Niet weinigen van deze bohémiens uit de jaren tien, vinden mekaar terug in de Brusselse salons van de jaren dertig, of erger, in de gevangenis van Sint-Gillis. Hoewel hun trajecten niet identiek verlopen, heeft Van Overstraeten geen ongelijk wanneer hij ze bestempelt als een generatie. Bovendien maken ze hem zelf representatief in de betekenis die de Franse historicus Antoine Prost eraan geeft: “*Pour qu’un homme individuel intéresse l’histoire, il faut qu’il soit, comme on dit, représentatif, c’est-à-dire représentatif de beaucoup d’autres, ou alors qu’il ait eu sur la vie et le destin des autres une influence vérifiable, ou encore qu’il fasse ressortir, par sa singularité même les normes et les habitudes d’un groupe en un temps donné*” ¹⁹². Hier ligt precies het belang van de ‘kleine geschiedenis’ van War Van Overstraeten.

* VINCENT SCHELTJENS (1962) studeerde geschiedenis aan de Universiteit Antwerpen. Deze bijdrage is de integrale versie van zijn masterscriptie. De auteur is veel dank verschuldigd aan Rik De Coninck, archivaris bij Amsab-ISG, en aan zijn promotor prof. dr. Marnix Beyen. Momenteel werkt hij als onderzoeker aan het SOMA, in het kader van het project Privacy en historisch onderzoek.

¹⁹¹ In de jaren dertig treedt hij toe tot tal van artistieke groepen en clubs, onder meer het Antwerpse ‘Kunst van Heden’ [*In dienst van de kunst. Antwerps mecenaat rond ‘Kunst van Heden’ (1905-1959)*, Antwerpen, 1991].

¹⁹² ANTOINE PROST, *Douze leçons sur l’histoire*, Parijs, 1996, p. 148.